

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β'

ΜΑΗΣ 1928

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 90

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΑΤΑ

Γ'.

Τὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ κόμματα

Σύμφωνα με ὅσα ἀναπτύξαμε σὲ δυὸ προηγούμενα ἄρθρα τῆς «Ἀναγέννησης»¹, ἂν θελήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐξετάσουμε τὴ σύσταση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Μὲ τὴν ὑποταγὴν τοῦς Τούρκους ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ κοινωνία διαλύθηκε. Τὴν ἑλληνικὴ γεωργοστρατιωτικὴ φεουδαρχία τὴν ἀντικατάστησε ἡ τούρκικη. Ὅλη ἡ Ἑλλάδα μοιράστηκε σὲ τσιφλίκια μπέηδων τούρκων καὶ οἱ Ἕλληνες ἔγιναν δουλοπάροικοι. Ἡ ἑλληνικὴ φεουδαρχία συνεχίστηκε μόνο στὴν πνευματικὴ ἐξουσία τῶν δεσποτῶν, πού οἱ τούρκοι τοὺς εἶχαν ἀφήσει ἀρκετὴ δύναμη. Στὰ ὑπόλοιπα αὐτὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ φεουδαρχισμοῦ προστέθηκαν σιγὰ σιγὰ νέα στοιχεῖα, πού δημιουργήθηκαν κοντὰ τοῦς τούρκους πρῶτα πρῶτα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες Φαναριῶτες, πού σύμαχοι καὶ ὑπηρέτες τῶν Τούρκων σιγὰ σιγὰ πήραν καὶ κοινωνικὴ ὑπόσταση με βάση οἰκονομική, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς καπετανέους, πού σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας βοηθώντας τοὺς Τούρκους μπέηδες στὴν κυριαρχία τοὺς ἐξελίχθηκαν σὲ στρατιωτικοὺς παράγοντες, με οἰκονομικὴ βάση ἀνάλογη τῶν Τούρκων μπέηδων, δηλαδὴ χτηματικὴ. Μὲ τὸ πέρασμα ὅμως τοῦ καιροῦ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα οἱ Ἕλληνες με τὴ βιοτεχνία καὶ τὸ μικροεμπόριο, πού στάθηκαν ἰκανότεροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους νὰ ἀναπτύξουν, ἀπαρτίσανε ἓνα πολυάριθμο μικροαστικὸ στοιχεῖο. Τέλος στὶς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21 τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία εἶχαν δημιουργήσει σὲ ὀρισμένα κέντρα καὶ σὲ μερικὰ νησιά μιὰ τάξην ἀστικὴν ἀρκετὰ δυνατή.

Μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ἡ χώρα, πού ἀπολυτρώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, παρουσίαζε τὴν ἀκόλουθην κοινωνικὴν διαμόρφωση. Τὸν Τούρκο μπέη ἀντικατάστησαν σὲ πολλὰ μέρη αὐτοῦσιο Ἕλληνες γεωργοδεσπότες, μεγαλοχτηματίες, πού πήραν τὰ τσιφλίκια τῶν τούρκων με βία, δόλο ἢ με ἄλλη δυναμικὴ ἐπιβολή. Αὐτοὶ οἱ γεωργοδεσπότες ἦταν μέσα στὸ σύνολο σχετικὰ λίγοι. Τὶς περισσότερες φορὲς ἦταν ἀπόγονοι τῶν καπετανέων, πού πολέμησαν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση. Αὐτοὶ ἦταν καὶ τὸ μόνο βασικὸ φεουδαρχικὸ στοιχεῖο, πού ἔμπαινε στὴ νέα κοινωνία. Κοντὰ

1) Κοῖτα «Ἀναγέννηση» Τόμ. Β'. Σελ. 241—244 καὶ σελ. 289—292.

σαυτούς ἔχομε τὸ πνευματικοφεουδαρχικὸ στοιχείο τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή τοὺς δεσποτάδες, πού ὅμως ἡ οὐσιαστικὴ κοινωνικὴ δύναμη τους ἐλατώθηκε πολὺ μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν προνομίων τῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοὺς Φαναριώτες, πού ἤρθαν στὴν Ἑλλάδα, λιγοστοὶ πέρασαν στὴν πρώτη κατηγορία μὲ τὸ νὰ πάρουν κι αὐτοὶ μεγάλα τσιφλίκια καὶ ἄλλοι χωρὶς αὐτούσια οἰκονομικὴ βάση ἔπαιξαν ρόλο καθαρὰ πολιτικὸ ἢ παρασιτικὸ οἰκονομικὸ, (ἀξιωματοῦχοι τῆς αὐλῆς, οἰκονομικοὶ ἐπιχειματίες, δανειομεσίτες κ.τ.τ.)

Τὸ ντόπιο ἄστικὸ στοιχείο, τὸ ἐμποροναυτικὸ βγήκε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση μὲ χαλασμένη τὴν οἰκονομικὴ του βάση καὶ οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι του πέρασαν, μὲ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ παλιοῦ τῶν πλοῦτου μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς, στὴ στρατιωτικοπολιτικὴ ἀριστοκρατία τοῦ τόπου. Ἡ στρατιωτικοπολιτικὴ αὐτὴ ἀριστοκρατία, δημιουργήματα τῶν πολυάριθμων καπετανέων, πού πολέμησαν στὴν ἐπανάσταση, χωρὶς ὅμως νὰ βγοῦν ἀπ' αὐτὴ μὲ πλατιά οἰκονομικὴ βάση, ἦταν κατ' οὐσίαν στοιχείο μὲ ψυχολογία φεουδαρχικὴ, καὶ πρέπει νὰ λογαριαστῆι στὴ φεουδαρχία τοῦ τόπου. Τὸ Κράτος, ὑπαλληλίαι καὶ στρατός, ἀποτελοῦν μιὰ οἰκονομικὴ διέξοδο γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά.

Ἄστικὴ τάξη μὲ γερὴ οἰκονομικὴ βάση δὲν ἔχομε στὴν μετεπαναστατικὴ ἑλληνικὴ κοινωνία. Χώρα φτωχὴ, καταστρεμμένη ἀπὸ τὸν πολυχρόνιο πόλεμο, χωρὶς πρώτες ὕλες βιομηχανικῆς, χωρὶς ἐμπόριο, χωρὶς διαμετακομιστικὴ οἰκονομία, δὲν παρουσιάζει κανένα ἐπίπεδο καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης.

Ἀντίθετα τὸ μικροαστικὸ στοιχείο, πού καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ἦταν πολυάριθμο, τώρα γίνεται τὸ ἐλικρατέστερο. Τὸ μέγιστο μέρος τῆς γῆς διαιρέθηκε σὲ μικρὰ χτήματα ἀπὸ δέκα, εἴκοσι, πενήντα, ἑκατό, διακόσια τὸ πολὺ στρέματα. Ἡ μικρογεωργικὴ καὶ μικροκτηνοτροφικὴ οἰκονομία, ἡ οἰκοτεχνία, ἡ μικροβιοτεχνία, τὸ μικροεμπόριο εἶναι ὁ τύπος, πού δεσπάζει ἀπόλυτα σὺν τὴν Ἑλλάδα.

Γεωργοπενέστες, δουλοπάροικοι, κολήγοι καὶ ἀστοπενέστες, μεροκαματιάρηδες στίς πολιτεῖες ἀποτελοῦν τὸ προλεταριάτο.

Αὐτὸς εἶναι ὁ οἰκονομικὸς τύπος τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας στὰ πρώτα ἑξήντα χρόνια.

Συνοψίζοντας τον ἔχομε τὴν ἀκόλουθη εἰκόνα Λιγοστὴ φεουδαρχία μὲ οἰκονομικὴ βάση (τσιφλικάδες). Πολυάριθμη φεουδαρχία μὲ παρασιτικὸ χαρακτήρα. (Καπετανεοί, πολιτικοὶ παράγοντες, δεσποτάδες, ἀνώτεροι κρατικοὶ ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί). Ὀλιγάριθμη ἀστικὴ τάξη μὲ οἰκονομικὴ βάση (Συριοὶ ἔμποροι, ναυτιλία). Πολυαριθμώτατη μικροαστικὴ τάξη, (μικρογεωργοί, μικροβιοτέχνες, μικρέμποροι). Πολυάριθμο, μὲ κοινωνικὰ ἀπόλυτα ἀδύνατο, προλεταριάτο (γεωργοπενέστες, ἀστοπενέστες).

Ἀπάνω σαυτὴ τὴν οἰκονομικὴ σύνθεση ποῖο ἦταν τὸ πνευματικὸ ἐπίστωμα, πού ἀποτελοῦσε τὸ συμβολικὸ δυναμικὸ ὄπλο τῆς κοινωνικῆς ταξίθετης; Τρία στοιχεῖα τὸ ἀπαρτίζανε. 1) Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση. Οἱ Ἕλληνες καὶ στὰ μάτια τῶν ἀναγνωρισμένων πνευματικῶν ἀρχηγῶν τους, τῶν μεγάλων δασκάλων τοῦ Γένους, καὶ στὰ μάτια τῶν Εὐρωπαϊῶν οὐμανιστῶν ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων προορισμένοι νὰ ἀναστήσουν τὸ θαῦμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Σύμβολο λοιπὸν τῆς τάξης αὐτῆς ἦταν «μίμηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». 2) Ἡ Βυζαντινὴ χριστιανοπολιτικὴ παράδοση. Ἀνάσταση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὄνειρο

τῆς Πόλης, ὁ μαρμαρωμένος Βασιλεὺς, ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα, ὁρθόδοξος χριστιανισμός, ἀγώνας γιὰ τὴν Πίστη καὶ τὴν Πατρίδα, Ρωμαϊκὸ δίκαιο. 3) Ἐπίδραση τοῦ Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Μίμηση τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀστικῶν στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ ἀντιγραφὴ πολλῶν θεσμῶν.

Μαῦτες λοιπὸν τίς οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς προϋποθέσεις, ποῖα ἦταν ἡ κοινωνικοπολιτικὴ δυναμικὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας στὰ πρώτα ἐκεῖνα χρόνια; Τὸ κατώτερος ποιότητας καὶ ὀλίγοτερο ἀσυνείδητο γεωργικὸ καὶ ἀστικὸ προλεταριάτο εἶναι φανερό, πὼς δὲν εἶχε καμιὰ δυναμικὴ ὑπόσταση. Δὲν ἔπαιξε κανένα ρόλο. Οὔτε συνείδηση οὔτε σύμβολα τῆς συνείδησης αὐτῆς μπορούσε νὰ παρουσιάσει. Ἡ πολυάριθμη, μὰ ἐντελῶς ἀδύνατη καὶ μετέωρη μικροαστικὴ τάξη, δὲν εἶχε καν πιδανότητες ἀμφιταλάντευσης, πού ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸ γνώρισμα τῆς σὲ ὅλες τίς κοινωνίες. Οὔτε συνείδηση τάξης οὔτε σύμβολα πνευματικὰ μπορούσε νὰ παρουσιάσει κι αὐτὴ. Ἡ ὀλιγάριθμη καὶ οἰκονομικὰ περιορισμένη καὶ ἀδύνατη ἀστικὴ τάξη τῶν ἐμπόρων καὶ ναυτικῶν εἶναι φανερό, πὼς δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ παρουσιάσει καμιὰ σοβαρὴ ἀνταγωνιστικὴ ἐνέργεια, οὔτε νὰ παλαίψει γιὰ τὴν κατάκτηση δικαιωμάτων καὶ ἀξιῶν δικῶν τῆς ἐναντία στὰ φεουδαρχικὰ στοιχεῖα. Μόνο στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, πού οὐσιαστικὰ συμμάχησε μὲ τὸν ὁμόεθνο φεουδαρχισμὸ ἐναντία στὸν ξένο δεσπότη, ἔδωκε τὴν ὄψη γιὰ νὰ μιμηθῆ ἡ νέα πολιτικὴ ὀργάνωση τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς ἀστικῆς Εὐρώπης. Εἶναι λοιπὸν αὐτονόητο, πὼς τὴν ἀπόλυτη δυναμικὴ καὶ πνευματικὴ κυριαρχία εἶχε στὰ χέρια τοῦ ὁ φεουδαρχισμός. Ὅσο περισσότερο ἦταν παρασιτικὸς στὴν οἰκονομικὴ του βάση, γιὰτί λίγοι ἦταν οἱ πραγματικοὶ μεγαλοκτηματίες καὶ κληρονομικοὶ ἀρχοντες, τόσο περισσότερη ἦταν ἡ προσκόληση τοῦ στα δύο πρώτα πνευματικὰ σύμβολα, πού τοῦ ἐξασφάλιζαν τὴν κυριαρχία του, γιὰτί βρῖσκανε ἀπέραντη καὶ βαθύτατα ριζωμένη ψυχολογικὴ ἀπήχηση σὲ ὅλο τὸ λαό. Ὁ παρασιτικὸς φεουδαρχισμός, πολιτικὰ τζάκια, ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ παρασιτικὰ «ἐλευθέρια» ἐπαγγέλματα (δικηγόροι, γιαιτροί, δικαστές, καθηγητές, δασκάλοι, παπάδες,) εἶχαν κάθε συμφέρο νὰ δοθοῦν ὀλόψυχα καὶ νὰ καλιεργοῦν ἐπίμονα τὴν «παράδοση» ἀρχαιοελληνικὴ καὶ χριστιανοβυζαντινὴ. Ἡ κατάστασις αὐτὴ παρατείνεται—γιὰ νὰ θέσωμε ἓνα μηχανικὸ ὄριο—ὡς τὰ 1910.

Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ τὰ πολιτικὰ κόμματα παρουσιάζουν ἓνα τέλειο ἀντικατοπτρισμὸ αὐτῆς τῆς κατάστασης.

Κόμματα μὲ τὴν αὐστηρὴ κοινωνιολογικὴ σημασία τῆς λέξης δὲν ὑπάρχουν. Ὑπάρχει ἓνα κόμμα, μοιρασμένο σὲ φατρίες. Ὅλες οἱ προσωπικῆς φατρίες ἔχουν τὸ ἴδιο πρόγραμμα, καὶ στὰ οἰκονομικὰ καὶ στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ καὶ στὰ στρατιωτικὰ καὶ στὴν δικαιοσύνη καὶ στὴν παιδεία. Εἶναι οἱ προσωπικῆς φατρίες τοῦ παρασιτικοῦ φεουδαρχισμοῦ.

Τίς προσωπικῆς φατρίες τίς δημιούργησε ἡ μιμητικὴ ἀντιγραφὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἀστισμοῦ. Ὁ ἀντιθετικὸς μηχανισμὸς τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ (συμπολίτευση—ἀντιπολίτευση) λειτουργεῖ στὴν Ἑλλάδα ἀπάνω στὴν ἀνάγκη διαδοχικῆς κάρπωσης τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀδύνατη ἀστικὴ τάξη, οἱ πολυάριθμοι μικροαστοὶ καὶ τὸ προλεταριάτο μοιράζονται στίς προσωπικῆς φατρίες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν προσωπικὴ προστασία καὶ ἐξοικονόμηση τοῦ στενοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος. Τὰ πολιτικὰ τζάκια ἔχουν μοιρασμένους τοὺς

δουλοπάροικους. Ο μηχανισμός της καθολικής ψηφοφορίας λειτουργεί εικονικά.

Η κατάσταση αυτή εξηγεί όλα τα φαινόμενα της δεκαετίας ζωής του ελεύθερου Κράτους ως τα 1910. Δεν είναι δώ η θέση για να μπούμε στις λεπτομέρειες. Μά θα μās δοθεί η άφορμή, όταν εξετάζουμε μερικότερα προβλήματα, να δοκιμάσουμε την εξηγητική δύναμη της θεωρίας, που διατυπώνουμε. Το 1909 - 1910 είναι το εξωτερικό σημάδι μās αλλαγής στην κοινωνική σύνθεση της Ελλάδας, που ετοιμάστηκε από δυο τρεις δεκαετίες πριν. Η αλλαγή αυτή είναι το βαθμιαίο δυνάμωμα της αστικής τάξης. Στα αστικά κέντρα και του ελεύθερου και του δούλου Ελληνισμού σχηματίστηκε σιγά ένα εμπορικό στοιχείο αρκετά πολυάριθμο και οικονομικά εύρωστο. Τραπεζιτικά σπίτια ελληνικά στην Πόλη και στην Αθήνα. Ναυτιλιακά σπίτια επίσης. Οι Έλληνες οι σκορπισμένοι στο εξωτερικό και πρό πάντων στην Αγγλία είχαν αναπτυγμένη αστική συνείδηση και επηρέαζαν με τη δυσαρέσκεια τους και τις τάσεις τους την ελληνική πολιτική διακυβέρνηση.

Στο προπαρασκευαστικό αυτό στάδιο της αστικής τάξης έχουμε χαρακτηριστικό πνευματικό φαινόμενο το ζωντάνεμα του Δημοτικισμού (Ψυχάρης) και χαρακτηριστικό πολιτικό φαινόμενο τη δράση του Τριούπη.

Η ελληνική αστική τάξη, που ολοένα δυναμώνει, δυσαρεστημένη γενικά από την πολιτική κυριαρχία του παρασιτικού φεουδαρχισμού, ξέσπασε σε ένα ανορθωτικό κίνημα και σάρωσε όλα τα παλιά πολιτικά κόμματα, που μονομιάς βρέθηκαν ενωμένα, γιατί ουσιαστικά τίποτε δεν τα χώριζε.

Το κόμμα των «Φιλελευθέρων», που βγήκε από την κίνηση αυτή, είναι το κόμμα της νεαρής αστικής τάξης.

Από τα 1910 αρχίζει μια νέα περίοδο στην πολιτική ζωή της Ελλάδας.

Την περίοδο αυτή, την πιο χαρακτηριστική για να κατανοήσουμε τη σημερινή πολιτική μας ζωή, θα εξετάσουμε στο επόμενο άρθρο.

Η "ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ",

A. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ

BENEDICTUS SPINOZA

(1632 - 1677)

Στις 27 του Φλεβάρη 1927 είχαν περάσει 250 χρόνια από τότε που έκλεισε τα μάτια ο Βενέδικτος Σπινόζα, ο πατέρας της νεότερης φιλοσοφίας, ο ηγέτης όλων των ελεύθερα στοχαζόμενων ανθρώπων, ο «ηγεμόνας των άθρειστών», ένας από τους θεμελιωτές του νεότερου ματεριαλισμού.

Στα 250 αυτά χρόνια μέσα το όνομα του Σπινόζα το κακομεταχειρίστηκαν και η διδασκαλία του παραμορφώθηκε με κάθε τρόπο. Ένω το ένα στρατόπεδο τον καταριότανε για τον άθρεισμό του και για το ματεριαλισμό του, το άλλο προσπαθούσε να τον παρερμητέψει με το πνεύμα ενός νόμιμου ιδεαλισμού και θεισμού και να τον προσαρμόσει στο πνεύμα των κυρίαρχων τάξεων της εποχής. Ακόμα και σήμερα οι ιδεολόγοι της κυρίαρχης τάξης ξεσηκώνουν το Σπινόζα για την ιδεαλιστική του τάχα ή ακόμα και μυστική του τάση και για τις πολιτικές του ιδέες, που υποχρεώνονται να συμφωνούν με τις πολιτικές ιδέες της Κοινωνίας των Εθνών. Όλες αυτές οι άργοπορημένες ερμηνείες της διδασκαλίας του Σπινόζα κατά τη γνώμη μας δεν ανταποκρίνονται στην αληθινή του πνευματική φυσιογνωμία. Και μεις δεν αμφισβητούμε καθόλου το γεγονός, πως το σύστημα του Σπινόζα περιέχει και στοιχεία ολότελα απαράδεχτα για μās· πρέπει όμως ταυτόχρονα να τονίσουμε, πως ο σπινόζισμός ήταν μια έκφραση του ματεριαλιστικού νοητικού κόσμου και πως η διδασκαλία του Σπινόζα, σύμφωνα με την ουσία της, πρέπει να λογαριαστεί μαζί με τα υλιστικά συστήματα. Ακόμα πρέπει να τονιστεί, πως η ιστορία του ματεριαλισμού των τελευταίων 250 χρόνων είναι σε μεγάλο μέρος ιστορία του σπινόζισμού.

Το 17^ο αιώνα η φιλοσοφία του Σπινόζα περνούσε, πως ήταν η πιο ριζοσπαστική, δηλαδή μια επαναστατική φιλοσοφία, και η πιο επικίνδυνη έκφραση του άθρεισμού και του ματεριαλισμού. Γι αυτό κιόλας, όσο ζούσε ακόμα ο Σπινόζας, όλες οι αντιδραστικές δυνάμεις της τοτινής κοινωνίας έκαμαν κλειστό μέτωπο ενάντια στη φιλοσοφία του, ενώ αντίθετα όλα τα προοδεφτικά στοιχεία του 17ου αιώνα ύμνησαν έμεσα ή άμεσα το σπινόζισμό. Απτό έγινε όχι μονάχα στην Ολλανδία, μα και στις άλλες χώρες. Κατά το τέλος του 17ου αιώνα βρίσκομε σπινόζιστές και στη Γερμανία, στη Γαλλία, στην Αγγλία, στην Ιταλία και σάλλες χώρες.

Η πρώτη άρχη, που συνδέει το Σπινόζα με τους σύγχρονους ματεριαλιστές, με τους μαρξιστές, είναι, ότι αναγνωρίζει, πως υπάρχει αντικειμενικός κόσμος, δηλαδή η άρχη εκείνη, που εξαιτίας της και ο Σπινόζα άργότερα κηρύχτηκε δογματικός από τους όπαδούς του λεγόμενου κριτικισμού ή καντιανισμού. Στο Σπι-

νόξα βρίσκουμε μιὰ σύντομη, μὰ πολὺ πετυχημένη, κριτικὴ τῆς ἀποψῆς ἐκείνης, ποὺ παραδέχεται, πὼς ὑπάρχουν μονάχα αἰσθήματα καὶ πὼς ἔξω ἀπὸ αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν ἀντικείμενα γνώσης. Γιὰ αὐτὴ παρατηρεῖ ὁ Σπινόζα: «Λένε δηλαδή, πὼς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται βέβαια καὶ μὲ πολλοὺς τρόπους, ὄχι ὅμως τὸν ἑαυτὸ της, οὔτε καὶ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν, μὰ μονάχα ἐκεῖνο, ποὺ δὲν ὑπάρχει οὔτε καθ'ἑαυτὸ οὔτε πουθενά· δηλαδή πὼς ἡ ψυχὴ μονάχα μὲ τὴ δύναμη της μπορεῖ νὰ γενήσῃ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα τους. Ἔτσι θεωροῦν κάπως τὴν ψυχὴ σὰ θεό». (1)

Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ Σπινόζα εἶναι ἀκόμα τὸ πὼς ἀρνιέται τὴν τελεολογία καὶ πρεσβέβει ἕναν αὐστηρὸ ντετερμινισμό. Σπουδάζοντας, λέει, τὴν πραγματικότητα στὴ φύση καὶ στὴν κοινωνία πρέπει νὰ ἐφαρμόσουμε ἀποκλειστικὰ τὴν κατηγορία τῆς αἰτιότητας. Μὲ ἀνυπέροβλητη ὀξύτητα καὶ μὲ πικρὸ σαρκασμὸ εἰρωνέβεται ὅλους τοὺς φιλόσοφους, ὅσοι παντοῦ μυρίζονται τελικὲς αἰτίες. Οἱ τελικὲς αὐτὲς αἰτίες εἶναι, λέει, ἐφεβρέσεις μονάχα τῶν ἀνθρώπων, ἀποτέλεσμα τῆς ἀμάθειας, τῆς πρόληψης καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Ζητώντας οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ νὰ ποδείξουν, πὼς ἡ φύση τὰ κάνει ὅλα γιὰ χάρη τῶν ἀνθρώπων, «εἶναι φανερὸ πὼς ἀπόδειξαν μονάχα, πὼς ἡ φύση καὶ οἱ θεοὶ δροῦν ὄχι λιγότερο ἀνόητα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους». Ἐπειδὴ οἱ ἀνθρώποι βρῆκαν στὸν ἑαυτὸ τους καὶ στὴ φύση μερικὰ μέσα, ποὺ τοὺς ἦταν χρήσιμα, νόμισαν, λέει ὁ Σπινόζα, πὼς ὅλα τὰ φυσικὰ μέσα πλάστηκαν γιὰ τὸ καλὸ τους καὶ τὰ ἀνήγαγαν ὅλα σὲ σκοποὺς, ποὺ τοὺς κυβερνάει ἡ βούληση τοῦ θεοῦ. Μὰ ἡ βούληση τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι τίποτες ἄλλο παρὰ *asylum ignorantiae* (ἄσυλο τῆς ἀμάθειας).

Ὁ Σπινόζα ἀντίθετα βλέπει παντοῦ μονάχα φυσικὰ φαινόμενα, ποὺ πρέπει νὰ ἐρωτηθοῦν καὶ νὰ ἐρμηνεφτοῦν μὲ βάση τὸ νόμο τῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ ἔχει γενικὴ πέραση. Τὸ νόμο τῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ πιστέβει, πὼς ἰσχύει καὶ στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὴν κοινωνία.

Οἱ ὑστερότεροι ἔδωκαν στὸ Σπινόζα τὸν τιμητικὸ τίτλο τοῦ «ἡγεμόνα τῶν ἀθεϊστικῶν». Ὁ Σπινόζα δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβει ἀνοιχτὸ πόλεμο ἐνάντια στὶς θρησκευτικὲς προλήψεις, δηλαδή ἐνάντια στὴ μορφὴ ἐκείνη τοῦ *Obscurantismus* (Σχοταδιόμου), ποὺ ἐπάνω της στηρίζεται ἡ δύναμη τοῦ παπαδισμού καὶ τῆς βίας τῆς ἐξουσίας. Γι' αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σπινόζα εἶναι συνδεμένο γιὰ πάντα μὲ τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν πνευματικὴ χειραφέτηση, γιατί ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους, ποὺ σηκώθηκε ἐνάντια στὴ θρησκευτικὴ δεισιδαιμονία, γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὴ λεπτειὰ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Δὲν τοῦ ἔφτασε ὅμως νὰ ροηθεῖ ἀπλὰ τὴ θρησκεία, μὰ καὶ πρῶτος αὐτὸς ὑπόβαλε τὴ Βίβλο σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ. Ὅλη ἡ ὑστερινὴ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ τῆς Βίβλου ξεκινάει ἀπὸ τοῦ Σπινόζα τὸ *Tractatus theologico-politicus* (πραγματεία θεολογικοπολιτικὴ): Τὰ βασικὰ μοτίβα τῆς πραγματείας αὐτῆς ξαναγουρίζουν ἀργότερα στοὺς γάλλους καὶ γερμανοὺς φιλόσοφους τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὁ Σπινόζα δείχνει, πὼς ἡ θρησκεία δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ θεωρητικὴ σημασία. Πάντοτε εἶχε πέραση μονάχα γιὰ τὴν πρακτικὴ ζωὴ, ὅπου ἐκεῖνοι ποὺ κατεῖχαν τὴ δύναμη χρησιμοποίησαν τὴ θρησκεία γιὰ χαλινάρι τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ὁ

1) Σπινόζα «*Tractatus de intellectus emendatione*» (πραγματεία γιὰ τὴν καλύτερηση τοῦ νοῦ).

Σπινόζα ἔχει μαζί μὲ τὸν Curtius τὴ γνώμη πὼς «τίποτε δὲν κυριαρχεῖ τὶς μάζες ἀποτελεσματικότερα ἀπὸ τὴ δεισιδαιμονία» (Curtius βιβλ. IV, 10). Ἔτσι ὑπογραμίζει τὴ σχέση πολιτικῆς καὶ θρησκείας καὶ τονίζει τὴν ἀρχὴ ἐκείνη, ποὺ ἀναπτύχθηκε ἔπειτα περισσότερο ἀπὸ τοὺς Γάλλους ματεριαλιστὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὁ κυριώτερος σκοπὸς, ποὺ κυνηγοῦσε ὁ Σπινόζα μὲ τὸ κυριώτερο ἔργο του, ἦταν νὰ θεμελιώσῃ ἕναν καινούργιο τρόπο ζωῆς. Ἕνας σωστὸς τρόπος ζωῆς, λέει, τότε μονάχα μπορεῖ νὰ καθοριστῆ καὶ νὰ θεμελιωθεῖ, ὅταν φωτιστῆ ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ φύση (ἡμεῖς προσθέτομε καὶ στὴν κοινωνία). Τὸ ζήτημα ὅμως τῆς θέσης τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ φύση ἀπαιτεῖ καὶ αὐτὸ τὴ σπουδὴ τῆς φύσης τῆς ἴδιας. Ὁ Σπινόζα ζητάει ἕνα τέτιο τρόπο ζωῆς, ὅπου ὁ ἀνθρώπος νὰ εἶναι κύριος καὶ ὄχι σκλάβος τῆς φύσης. Ἀντίθετα μὲ τὸ χριστιανικὸ ἀσκητισμὸ, ὁ Σπινόζα καλεῖ τὸν ἀνθρώπο νὰ χαρεῖ τὴ ζωὴ, νὰ ἱκανοποιήσῃ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα.

Ἡ «Ἠθικὴ» του ἀρχίζει μὲ τοὺς γνωστοὺς ὀχτὼ ὁρισμοὺς, ποὺ ἀπάνω τους βασίζει ὀλόκληρο τὸ σύστημα του. Ἀπὸ τοὺς δυὸ πρώτους ὁρισμοὺς κίόλας βλέπει κανένας τὸ χαρακτήρα τοῦ ὅλου τοῦ συστήματος καὶ τὸν τρόπο τῆς σκέψης του.

Ὁ πρῶτος ὁρισμὸς ἀντικείμενο του ἔχει μιὰ ἔνοια, ποὺ στὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται καθαρὰ σχολαστικὴ, τὴν ἔνοια «*causa sui*» (αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του) μὰ ἡ ἔνοια αὐτὴ περιέχει σὲ σπέρμα ὀλόκληρο τὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα. «Λέγοντας αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του (*causa sui*) ἐνοῶ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, ποὺ ἡ οὐσία του περιέχει καὶ τὴν ὑπαρξή, ἢ ἐκεῖνο, ποὺ ἡ φύση του μπορεῖ νὰ νοηθεῖ μονάχα σὰν ὑπάρχουσα». Τὸ φιλοσοφικὸ κατόρθωμα τοῦ Σπινόζα ἔγκειται στὸ ὅτι, ἀντίθετα μὲ τὴ τοτινὴ ἐμπειρικὴ ἐρευνα τῆς φύσης, ἀφαίρεσε τὴ φύση καὶ τὸν κόσμο ἀπὸ τὸ Θεῖο, ποὺ τάχα εἶναι ἡ ἀρχικὴ πηγὴ κάθε ὄντος. Στὴν τελευταία αὐτὴ ἰδέα ἦταν ἀκόμα κολημένος κένας φωστήρας τῆς ἐπιστήμης σὰν τὸ Νεύτωνα. Ἡ φύση λοιπὸν εἶναι αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ της, ἡ οὐσία της κλείνει μέσα της καὶ τὴν ὑπαρξή της· ὑπάρχει χάρη στὴ δική της οὐσία, γιὰ νὰ ὑπάρχει, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ καμιὰ ἐξωτερικὴ αἰτία, ἀπὸ κανένα ἄλλο ὄν. Ἔτσι ἡ φύση εἶναι τὸ ἀπόλυτο ἄπειρο ὄν

Τοῦ Σπινόζα τὸ ἔργο ἔγκειται προπάντων σὲ τοῦτο, ὅτι θεμελίωσε μιὰ καινούργια ἀρχή, γιὰ νὰ ἐρμηνέψῃ τὸν κόσμο. Σωστὰ τονίζει ὁ Φριδ. Ἐνγκελς, πὼς ὁ Σπινόζα ἔβαλε μιὰ καινούργια ἀρχὴ ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Σπινόζα βάζει ἀντίκρου στὸ ἄπειρο τὸ πεπερασμένο. «Ἕνα πρᾶγμα ὀνομάζεται πεπερασμένο στὸ εἶδος του, ὅταν μπορεῖ νὰ περιοριστῆ ἀπὸ ἕνα ἄλλο τῆς ἴδιας φύσης» (Ἠθικὴ, I μέρος, 8^ο θεώρημα). Κάθε πεπερασμένο, λέει, ἔχει τὴν αἰτία τῆς ὑπαρξῆς του (ἀντίθετα μὲ τὴ φύση ὡς σύνολο) ὄχι μέσα στὸν ἑαυτὸ του, γιατί τότε θὰ ἦταν κάτι ἀπόλυτο, θὰ ἦταν αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του (*causa sui*), μὰ σὲ ἄλλα πρᾶματα. Κάθε πεπερασμένο καθορίζεται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πρᾶμάτων καὶ δὲν ἔχει ἀπομονωμένη ὑπαρξή· ὅλα τὰ πρᾶματα βρίσκονται σὲ ἀμοιβαία συνοχή, σὲ ἀλληλεπίδραση. Γι' αὐτὸ κάθε πεπερασμένο εἶναι περιορισμένο, δηλαδή κρύβει μέσα του τὴν ἀρνηση τοῦ ἴδιου του τοῦ εἶναι, ἐνῶ ἡ φύση σὰν σύνολο εἶναι τὸ ἀπόλυτο θετικὸ εἶναι, ποὺ ἀποκλείνει κάθε ἀρνηση.

Ἐπειτα ὁ Σπινόζα θεμελίωσε καὶ τὴν ἐξαιρετικὰ σπουδαία ἐκείνη ματεριαλιστικὴ ἀρχή, ποὺ συνοψίζεται σὲ τοῦτο «ἡ ὕλη διανοεῖται.» Κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Σπινόζα δὲν ὑπάρχουν στὴ φύση δυὸ οὐσίες, μὰ μονάχα μιὰ, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα νόηση καὶ ἔχταση. Αὐτὸ, ποὺ ὁ Σπινόζα ὀνομάζει οὐσία, εἶναι πραγματικὰ ταυτό-

σημο με την ύλη. Η ύλη υπάρχει, μυστηριακά κάπως, μέσα στην ουσία του Σπινόζα. Ο Σπινόζα πολέμησε μονάχα την ταύτιση νόησης και έχτασης, ενώ έμεινε σταθερός στην αντίληψη, ότι η νόηση είναι ιδιότητα της ύλης. Απορίφη λοιπόν την ταύτιση ύλης και έχτασης, που έκαμε ο Ντεκάρτ.

Ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης, αδιάφορο αν εξετάζουμε το σώμα του ή την ψυχή του. Σαν μέρος όμως της φύσης είναι εκτεθειμένος στις ίδιες επιδράσεις από μέρος άλλων σωμάτων, όπως και τ άλλα μέρη της φύσης. Η ζωή λοιπόν των ανθρώπων δεν υπόκειται σε τίποτε υπερφυσικές δυνάμεις, μα στους γενικούς νόμους της φύσης.

Ο άνθρωπος, λέει, είναι φυσικό όν, που, όπως κι όλα τ άλλα όντα της φύσης, ζητάει να διατηρήσει τον εαυτό του και να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, δηλαδή ζητάει την ευτυχία, κάθε τι που του είναι χρήσιμο. Η κυριώτερη ή καλύτερα ή μόνη βάση των όρετων είναι η τάση για την αυτοσυντήρηση. Ενάρετη πράξη σημαίνει λοιπόν «να δρά κανένας, να ζει και να συντηρεί το είναι του με την οδηγία του λόγου και με βάση την τάση προς την ωφέλεια του εαυτού μας» (Ηθική, IV μέρος, 24^ο θεώρημα). «Όστε η όρετη έγκειται στο να ακολουθούμε τους νόμους της δικής μας φύσης. Μονάχα όμως αν μπορούμε να γνωρίζουμε, θα μπορούσαμε να δρούμε. Σαν μέρος της φύσης, ο άνθρωπος υπόκειται στους γενικούς φυσικούς νόμους. Υπόκειται σ όλες τις παθητικές καταστάσεις, υπακούει στη φυσική τάξη των πραγμάτων και προσαρμόζεται με την τάξη αυτή όσο το ζητάει η φύση των πραγμάτων. Το είδος της παθητικής κατάστασης καθορίζεται από τη σχέση της δύναμης της εξωτερικής αίτίας με τη δύναμη του ανθρώπου. Αν, λέει, ο άνθρωπος αφήσει τον εαυτό του αποκλειστικά στα συναισθήματα του (Affekte) μεταβάλεται σε σκλάβο τους, ξεπέφτει σε όν αποκλειστικά παθητικό. Το λογικό μονάχα κάνει τον άνθρωπο ενεργητικό όν με το να γνωρίζει τους φυσικούς νόμους, με το να υποτάσει τα συναισθήματα και τα πάθη στις προσιταγές του λογικού και να τα χρησιμοποιεί για το καλό του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, λέει, υπόκειται στις πιο διαφορετικές επενέργειες της φύσης, σαν όν όμως προικισμένο με λογικό έχει τη δύναμη να επιδράσει κι αυτό στη φύση. Με την ένοια αυτή, το λογικό λεπτέρώνει τον άνθρωπο. Ήλειδη όμως η δύναμη της φύσης ξεπερνάει πάρα πολύ τη δύναμη του καθενός ανθρώπου, ο άγώνας του ανθρώπου με τη φύση τότε μονάχα μπορεί να έχει επιτυχία, όταν το άτομο τον κάνει όχι μόνο του, αλλά μαζί με άλλους ανθρώπους.

«Όστε για τον άνθρωπο δεν υπάρχει τίποτε χρησιμότερο από τον άνθρωπο. Λέω, πως οι άνθρωποι δε μπορούν να εϋχονται τίποτε καλύτερο για τη διατήρηση του Είναι τους από το να συμφωνούν όλοι με όλους τόσο πολύ, ώστε η ψυχή και το σώμα όλων ναποτελούν, ως ποίμε έτσι, μια ψυχή και ένα σώμα, να προσπαθούν όλοι όσο γίνεται να διατηρούν το Είναι τους και να ζητούν όλοι εκείνο, που είναι χρήσιμο για όλους. Απ' αυτό βγαίνει, πως άνθρωποι, που τους οδηγεί το λογικό, δηλαδή που ζητούν την ωφέλεια τους σύμφωνα με την οδηγία του λογικού, δε μπορούν να επιδιώκουν τίποτε για τον εαυτό τους, που να μην το εϋχονται και για τους άλλους» πως επομένως οι τέτιοι άνθρωποι είναι δίκαιοι, πιστοί και τίμιοι» (Ηθική, IV μέρος, 18^ο θεώρ.).

Έδώ ο Σπινόζα βγαίνει έξω από την ατομικιστική άφετηρία. Αν και ξεκινάει βέβαια από το άτομο, όμως μονάχα στην ύπαρξη ανθρώπινων κοινοτήτων

βλέπει τη δυνατότητα για την πλέρια ανάπτυξη των δυνάμεων και των ικανοτήτων για την επιτυχία της ανώτατης ευτυχίας και της ανώτατης τελειότητας στην προσωπικότητα. Σένα άλλο μέρος ο Σπινόζα τονίζει καθαρά, πως οι υπάρχουσες ανθρώπινες σχέσεις δεν τον ικανοποιούν, πως ανάμεσα στους ανθρώπους κυριαρχούν το μίσος και ο πόλεμος. Βέβαια ο μεγάλος φιλόσοφος δεν κατάλαβε τις κοινωνικές ρίζες και τους όρους των σχέσεων αυτών· τουτο όμως δεν τον εμπόδισε να πατήσει μια κοινότητα ανθρώπων και μια κοινωνική τάξη, όπου τα συμφέροντα όλων να βρίσκονται σε άρμονία, ή κοινότητα των ανθρώπων ναποτελεί ένα σώμα κένα πνεύμα και όλοι οι άνθρωποι να είναι φίλοι. «Είναι εξαιρετικά ωφέλιμο για τους ανθρώπους να συνενώνονται και να αναπτύσσουν μεταξύ τους τέτιους δεσμούς, που να μπορούν ευκολότερα όλοι να γίνονται Ένας και να κάνουν δίχως άλλο εκείνο, που εξυπηρετεί τη σταθεροποίηση των φιλικών δεσμών» (Ηθική, IV μέρος, παράρτημα § 12) ¹.

Ο Σπινόζα λοιπόν τη σωτηρία δεν τη βλέπει στο να ξαναγυρίσουν οι άνθρωποι στη φυσική κατάσταση, στην άγριότητα, δεν τη βλέπει στο παρελθόν, μα στο ανέβασμα του δημιουργικού ανθρώπινου πολιτισμού, στο μέλλον. «As κοροϊδέβουν, λέει, οι σατυρικοί όσο θέλουν τ ανθρώπινα πράματα και οι θεολόγοι ως τα καταριούνται όσο θέλουν» ως έπαινούν οι δύσθυμοι όσο μπορούν τη χοντρή και άγροτική ζωή κι ως καταφρονούν τους ανθρώπους κι ως θαυμάζουν τα ζώα. Η πείρα όμως θα τους μάθει, πως οι άνθρωποι με την άμοιβαία βοήθεια μπορούν πολύ καλύτερα να ποριστούν εκείνα που χρειάζονται και πως μονάχα με τις ένωμένες δυνάμεις τους μπορούν ναποφύγουν τους κίντνους, που τους απειλούν από παντού. As αφήσω, πως είναι πολύ προτιμότερο και πολύ πιο αξιο για τη γνώση μας να εξετάζουμε τις πράξεις των ανθρώπων παρά των ζώων» (Ηθική, IV μέρος, 35^ο θεώρ.).

Όλη η κοσμοθεωρία του Σπινόζα, όπως βγαίνει από τις βασικές γραμές της διδασκαλίας του, που σύντομα τις είδαμε εδώ, έχει χαρακτήρα αισιόδοξο και χαρούμενο για τη ζωή. Είναι ψέμα το να βλέπομε στο Σπινόζα έναν έρημίτη, που κηρύχνει στους ανθρώπους την άθυμία και την άσκητική χριστιανική ήθική. Αντίθετα! Κατά το Σπινόζα προϋπόθεση του σωστού τρόπου της ζωής των ανθρώπων είναι το πλέριο ξετύλιγμα των ικανοτήτων και των δυνάμεων της ανθρώπινης κοινότητας και η επιδίωξη λογικών απολαύσεων, ανώτατης τελειότητας και αληθινής χαράς της ζωής. Τουτο αποδείχεται και από το ακόλουθο ιδιαίτερα χαρακτηριστικό χωρίο: «Μονάχα η θλιβερή και σκοτεινή δεισιδαιμονία μπορεί ναπαγορέψει τη χαρά. Γιατί για ποιδ λόγο τάχα το να καταπάβομε την πείνα και τη δίψα στέκει περισσότερο από το να διώχομε τη μελαγχολία; αυτή είναι η γνώμη μου και το φρόνημα μου. Μονάχα ο φτονερός, όχι κανένα ανώτερο όν, χαιρεται για την αδυναμία μου και για τη ζημιά μου και θεωρεί όρετη τα δάκρυα, τους στεναγμούς, το φόβο και τα άλλα τέτια σημάδια μιας αδύνατης ψυχής. Αντίθετα, όσο πιο χαρούμενοι είμαστε σε τόσο μεγαλύτερη τελειότητα περνούμε, δηλαδή τόσο περισσότερο μετέχομε από τη θεία φύση. Όστε ο σοφός χρησιμο-

1. Ο Σπινόζα άπαιτει ακόμα ή κοινωνία να νοιάζεται για τους άχτήμονες και να τους δίνει κάθε τι, που είναι αναγκαίο για τη διατήρηση της ζωής τους. «Όστε η φρονίδα για τους φτωχούς είναι φρονίδα ολόκληρης της κοινωνίας και σκοπός της είναι μονάχα το γενικό καλό» (Ηθική, IV μέρος, παράρτημα § 17).

ποιεί τὰ πράματα καὶ χαίρεται γι' αὐτὰ ὅσο γίνεται περισσότερο (ἀρκεῖ νὰ μὴ φτάσει στὸν κόρο, γιατί αὐτὸ δὲν εἶναι πιά εὐχαρίστηση). Ἔνας σοφὸς δυναμῶνει καὶ ἀπολαβαίνει μὲ τὴ μετρημένη χρῆση φαγητοῦ καὶ ποιοῦ, μὲ τὴν ὁμορφὴ μυρουδιᾶ καὶ μὲ τὴν ὁμορφιά δυνατῶν φυτῶν, μὲ τὸ στολίδι, μὲ τὴ μουσικὴ, μὲ τοὺς ἀγῶνες, μὲ τὸ θέατρο καὶ μὲ κάθε τι ἀνάλογο, πού μπορεῖ νὰ τὸ ἀπολαύει, χωρὶς νὰ ζημιώνει τὸν ἄλλο. Γιατί τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ μέρη, πού ἡ φύση τοὺς εἶναι διαφορετικὴ καὶ πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ καινούργια καὶ μεταβαλλόμενη ἀπασχόληση, γιὰ νὰ μπορεῖ τὸ σῶμα νὰ εἶναι ἱκανὸ γιὰ ὅλα, ὅσα βγαίνουν ἀπὸ τὴ φύση του, καὶ ἐπομένως νὰ εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ ἱκανὴ νὰ γνωρίζει ταυτόχρονα πολλὰ πράματα. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς συμφωνεῖ ἐξαιρετικά μὲ τίς βασικὲς μου ἀρχές καὶ μὲ τὴ γενικὴ αληθία. Γι' αὐτὸ ὁ τρόπος τοῦτος εἶναι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον καλύτερος καὶ ἀξιοσύστατος καὶ δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ μιλήσω περισσότερο γι' αὐτὸ» (Ἠθικὴ, IV μέρος, 45^ο θεώρ.).

Ἐδείξαμε, πὼς ἡ κυριότερη προσπάθεια τοῦ Σπινόζα ἦταν ἡ πραγματοποίηση ἐνὸς «σωστοῦ τρόπου ζωῆς» τοῦ ἀτομοῦ καὶ τῆς κοινότητος, ἡ δημιουργία μιᾶς «τέλειας» κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ χαίρονται τὴ μεγαλύτερη μορετὴ εὐτυχία, τὴ μεγαλύτερη χαρὰ καὶ τὴν πλέρια δράση. Ὡστε, ἂν ἀφήσουμε κατὰ μέρος μερικὰ ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ σπιννοζισμοῦ, πού ἐξηγούνται ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ τους περιβάλο καὶ πού γιὰ μᾶς δὲ μποροῦν νὰ γίνουν ἀποδεχτά, ἔχομε ἀλλιῶς μὲ τὴ θεωρία τοῦ Σπινόζα μιὰ κτισμοθεωρία οὐσιαστικὰ ἐλιστικὴ καὶ ἀθειστικὴ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁμως μόνάχα τὸ προλεταριάτο συνεχίζει μὲ συνέπεια τὸ γιγάντιο ἀγῶνα, πού ἀνοίξε ὁ Σπινόζα ἐναντία στίς θρησκευτικὲς προλήψεις καὶ σὲ κάθε εἶδος ἰδεαλισμοῦ, καθὼς καὶ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πραγματοποίηση μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, ὅπου τὰ συμφέροντα τοῦ ἀτομοῦ νὰ συμφωνοῦν ἀρμονικὰ μὲ τὰ συμφέροντα τῆς κοινότητος.

Γ. ΘΕΟΤΟΚΑ

ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Α'

Δραγούμης καὶ Μπαρῆς.

Ἦταν φυσικὸ νὰ ξανόρθει τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη στὴν πρώτη γραμμὴ μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς ὀριστικῆς ἐκδοσης τῶν ἔργων του. Ἦταν φυσικὸ καὶ ἦταν καιρὸς. Δὲν κολακεῖ καθόλου τοὺς διανοούμενους μας ἡ ἀδιαφορία, πού ἔδειξαν ὡς σήμερα γιὰ τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου, πού σκέφτηκε καὶ πού αἰστάνθηκε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον Ἕλληνα σύγχρονο του. Ὅσο κιὰν εἶναι τὸ ἔργο του κομματιασμένο καὶ ἀδούλεφτο, φαίνεται, πὼς μέσα σ' αὐτὸ θὰ πάμε νὰ βροῦμε τὰ ρεκόρ τῆς νεοελληνικῆς πρόζας. Φαίνεται, πὼς μὲ τὸν Ἰωάννα ἀρχίζουν νὰ χαράζουν στὸν ὀρίζοντα μερικὲς ἐλπίδες μεγάλης λογοτεχνίας. Μὰ πρέπει νὰ δουλέψουν ἀπάνω στὸ ἔργο του καὶ βαρσιούνται. Ὅλα αὐτὰ τὰ πολυτιμα πράματα ἔμειναν ὡς σήμερα στὰ χέρια τῶν ἐφημεριδογράφων.

Στὰ τελευταία φύλλα τῆς Ἀναγέννησης (1) ὁ κ. Χ. Καρούζος μελετᾷ πλατιά τὴ Σαμοθράκη καὶ καταγίνεται γενικότερα μὲ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τοῦ Δραγούμη. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ, πού δίνουν στὸ Δραγούμη τὴν προσοχὴ, πού τοῦ ἀξίζει καὶ πού τὸν μελετοῦν, ὅπως ταιριάζει νὰ μελετοῦν ἕναν ἀνώτερο συγγραφέα. Ὁ κ. Καρούζος ἔκανε τὴν καλὴ ἀρχὴ καὶ αὐτὸ τὸν τιμᾷ.

Ὁ κ. Καρούζος μελετᾷ τὸ Δραγούμη ἀπὸ ὀρισμένη ἀποψη, μὲ ὀρισμένη θέση παραδεχτὴ a priori. Αὐτὸ εἶναι ἄλλος λογαριασμός. Ἡ θέση τοῦ κ. Καρούζου καὶ τὰ συμπεράσματα του ἐνδιαφέρουν προπάντων τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀντιθέτης θέσης, πού γυρέβουν ἄλλωστε ἀφορμὴ γιὰ νὰ βάλουν τίς φωνές καὶ πού δὲ θὰ παραλείψουν νὰ τοῦ ριχτοῦν.

Ὁ κ. Καρούζος μιλάει στὸ ὄνομα μιᾶς Ἐπιστήμης, πού τὴν προσβέβουν οἱ «ἀληθινοὶ ἐπιστήμονες». Ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά βοήκιν τὴν Ἀλήθεια. Ὁλος ὁ κόσμος βοήκε τὴν Ἀλήθεια τώρα τελευταία. Ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι τόσο ἀπλή, πού ὁ καθένας μπορεῖ νὰ τὴ χωρέσει σὲ δυὸ τρεῖς ἀπλὲς φόρμουλες. Τὸ ἐνοχλητικὸ εἶναι, πού ἡ Ἀλήθεια τοῦ καθενὸς δὲ μοιάζει μὲ τὴν Ἀλήθεια τοῦ γείτονα. Ἔτσι, γιὰ τὸν καθένα, ὁ γείτονας εἶναι ἢ τυφλὸς, ἐπειδὴ δὲ μπορεῖ νὰ ἰδεῖ τὴν Ἀλήθεια (φέγγει ἢ Ἀλήθεια σὰν τὸν ἥλιο), ἢ ἀναντρος, ἐπειδὴ φοβάται νὰ τὴν ἰδεῖ, ἢ δόλιος, ἐπειδὴ τὴ βλέπει καὶ καμώνεται, πὼς δὲν τὴ βλέπει. Μὰ ὅλοι εἶναι εὐτυχισμένοι, γιατί ὅλοι εἶναι ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ κανεὶς δὲν ἀμφιβάλει ποτὲ του γι' αὐτὰ πού διδάσκει.

Τώρα, πού ἦρθε ὁ Δραγούμης στὴν ἐπιφάνεια, σίγουρα θὰ γίνῃ μεγάλη φασαρία γύρω στὸ ὄνομα του. Οἱ ἐπίσημες ἐτικέτες λάμπουν ἀπάνω στὸ ἔργο του: Ὁ Δραγούμης φανατικὸς ἐθνικιστὴς καὶ προφήτης ἐνὸς παραμυθένιου νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Δραγούμης πρόμαχος τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης, ὁ Δραγούμης ὑπερασπιστὴς τῆς δυναστείας, ὁ Δραγούμης ἀριστοκράτης, κήρυκας μιᾶς ἀδιάλαχτης ἀριστοκρατικῆς πολιτικῆς. Οἱ παλιοὶ ὁπαδοὶ τῆς πολιτικῆς του τιμοῦν τὴ μνήμη ἐνὸς ἀρχηγοῦ. Στὰ δεξιὰ τοῦ δημοτικισμοῦ φαίνεται, πὼς γουστάρουν τὴ δημοτικιστικὴ πατριδολατρεία του καὶ ἐτοιμάζονται ἴσως νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν σύμβολο τῆς ἀντίδρασης, πού ὀργανώνουν. Οἱ ἀντίπαλοι, ὅπως ὁ κ. Καρούζος, μπαίνουν σὲ παράταξη μάχης καὶ βαροῦν ὅλη τὴν ὀρχήστρα τῆς κοινωνιολογίας τους. Μυρίζει μπαρούτι.

* *

Μὰ ἐνῶ στὴν ἐπιφάνεια θὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἀναμπαμπούλα, καλὸ εἶναι νὰ βρεθοῦν μερικοί, καὶ νὰ πάνε νὰ ἰδοῦν τί συμβαίνει ἀπὸ κάτω. Αὐτοὶ θὰ ἔχουν ἐκπλήξεις.

Κάτω ἀπὸ τίς γκρεμισμένες πέτρες καὶ τὰ σπασμένα τούβλα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἀνταμώσουν ἕναν ἄλλο Δραγούμη, πού δὲν τὸν ἤξεραν. Ἐναν Δραγούμη χαντακωμένο, αὐτοκαταδικασμένο στὸν ξεμηδενισμό, χωρὶς νὰ κατορθῶνει νὰ σβηστεῖ, καὶ πού ξεπροβάλλει ἄγριος, ὅταν δὲν τὸν περιμένουν, γιὰ νὰ κάψει τὰ μάτια ἐκείνων, πού τὸν ἀντικρίζουν μ' ἕνα φλογερὸ ἐρωτηματικὸ. Θὰ ἰδοῦν, κάτω ἀπὸ τὸ Δραγούμη τῆς ἐξωτερικῆς δράσης, τὸ Δραγούμη τοῦ Ἐγῶ. Κάτω ἀπὸ τὸ Δραγούμη τῶν ἐπιφανειακῶν πεποιθήσεων, τὸ Δραγούμη τῆς βα-

(1) Χρονιὰ Β'. ἀριθ. 2 καὶ 3.

θιάς ἀνησυχίας. Θὰ ἰδοῦν ἓνα Δραγούμη γοητευτικό, ἱκανὸ νὰ ἀγαπηθεῖ ἀπὸ μερικούς νέους, πὸν βαρέθηκαν τοὺς θεοὺς γιὰ τὴ μετριότητα τους, πὸν ἔκλεισαν μὲ ἀπαγοήτευση τὰ χοντρά συγγράματα, πὸν γύρισαν τὴ ράχη μὲ ἀηδία στοὺς πολιτικούς ἀνταγωνισμούς, πὸν σιχάθηκαν τὰ δόγματα καὶ τὰ σχήματα καὶ πὸν ψάχνουν πάντα γυρέβοντας κάτι καλύτερο, καὶ πὸν ὑποφέρουν, γιὰτὶ δὲν τὸ βρίσκουν.

Κανείς δὲ θὰ ἀντιπαθήσει τὸν ἐπίσημο Δραγούμη, πὸν τὸν ὑμνοῦν ἐφημερίδες, τὸν θρηνοῦν καλοὶ ἄνθρωποι, καὶ πὸν τὸν κρίνει ὁ κ. Καρούζος. Εἶναι μιὰ ἄμορφη φυσιογνωμία τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι ἓνα ἀληθινὸ παληκάρι, πὸν ξέρεῖ νὰ πολεμάει στῆθος μὲ στῆθος, ἓνας ἄντρας εὐγενικός ἀπάνω ἀπὸ ὅλες τὶς μικρότητες, ἓνας ἄφοβος καὶ ἄψογος ἰπότης ἀφιερωμένος στὴν ὑπεράσπιση ἑνὸς ἰδανικοῦ. Ἡ ζωὴ του εἶναι μιὰ ἐπική σελίδα. Μὰ πὸν πέρα ὁ ἄλλος Δραγούμης θὰ συγκινήσει πολὺ περισσότερο μερικούς ἀνήσυχους σὰν κι αὐτὸν.

* *

Ἦταν μιὰ μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ κ. Καρούζου, τὸ ὅτι διαιστάνθηκε, πὸς ἔπρεπε νὰ φέρεῖ κοντὰ στὸ ὄνομα τοῦ Δραγούμη τὸ ὄνομα τοῦ Μπαρὲς (λίγο παρακάτω θὰ ἰδοῦν, γιὰτὶ λέω διαιστάνθηκε καὶ ὄχι κατάλαβε). Ἡ μελέτη τοῦ Μπαρὲς εἶναι ἡ ἀπαραίτη προϋπόθεση γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Δραγούμη. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ Μπαρὲς εἶναι γιὰ τὴν κριτικὴ τὸ κλειδί.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ τοῦ κ. Καρούζου εἶναι πολὺ σημαντικὴ, γιὰτὶ ὁ Μπαρὲς δὲν ἔχει διαβαστεῖ στὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰτὶ ὁ Δραγούμης ἀπόφυγε μὲ σύστημα νὰ μᾶς μιλήσει γιὰ τὸ δάσκαλο του. Τὸν ἀναφέρει σπανιότατα (*Μονοπάτι. Ὁ Ἑλληνισμὸς μου καὶ οἱ Ἕλληνες*), ὀλωσδιόλου περαστικά, χωρὶς νὰ φαίνεται, πὸς τοῦ δίνει μεγάλη προσοχὴ. Μάλιστα στὸ *Σταμάτημα* (σελ. 2), ὅπου μνημονεύει τοὺς ἀγαπημένους συγγραφεῖς του, μόνο γιὰ τὸν Μπαρὲς δὲ λέει λέξη. Ἴσως φοβήθηκε μὴν τοῦ ποῦν γιὰ «στεῖρα μίμηση τῶν ξένων» αὐτοῖ, πὸν δὲν ἀναγνωρίζουν σ' ἓναν Ἕλληνα σημερινὸ τὸ δικαίωμα νὰ νιώσει διαφορετικὰ πράματα ἀπὸ ὅσα ἔνωσαν οἱ τσοπάνηδες τῆς Τουρκικῆς. Πάντα κανείς δὲν ἔχει νὰ κατηγορήσει τὸ Δραγούμη γιὰ τὴν ἀγένεια του πρὸς τὸ δάσκαλο του, γιὰτὶ κι ὁ Μπαρὲς φέρθηκε στοὺς δασκάλους του μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ὄχι χειρότερα. Φαίνεται, πὸς τέτοιες ἀδυναμίες δὲ μποροῦν νὰ λείψουν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πὸν γράφουν, ὅσο κιὰν βρίσκονται ψηλά.

Δὲ χρειάζεται μεγάλος κόπος, γιὰ νὰ διακρίνει ἓνα μάτι κάπως συνηθισμένο στὴ σύγκριση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, πὸς ὑπάρχει βαθιὰ ἐπίδραση τοῦ Μπαρὲς ἀπάνω στὸ Δραγούμη. Ὁ κ. Καρούζος πάντα μέσα στα ὄρια, πὸν τοῦ ἐπιβάλλει ἡ ἀ priori θέση του, ἔκαμε τὴ σύγκριση σχετικὰ μὲ τὴ *Σαμοθράκη*. Μπορεῖ νὰ γίνει, σ' ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, σχετικὰ μὲ ὅλα τὰ βιβλία τοῦ Δραγούμη. Δὲν πρόκειται γιὰ λογοτεχνικὴ μίμηση. Πρόκειται γιὰ βαθιὰ συνενόηση, ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀνθρώπους μὲ συγγενικὸ Ἔγώ, τυρανισμένο ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀνησυχίες. Ὁ Μπαρὲς, ἀληθινὰ μεγάλος, κοιτάζει μέσα του πὸν καθαρά, καὶ στα λόγια του ὁ Δραγούμης ἀναγνωρίζει κομμάτια ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, πὸν ἔψαχνε νὰ βρεῖ. Ὁ Μπαρὲς κάνει συνειδητὸς στὸ Δραγούμη ψυχικὲς καταστάσεις, πὸν ὁ Δραγούμης εἶχε μέσα του ἀσυνείδητα. (Λέω ψυχικὲς καταστάσεις, γιὰτὶ ἔτσι λέει ὁ ὅλος ὁ κόσμος. Εἶναι μιὰ ἔκφραση συμβατικὴ, πὸν τὴ μεταχειρίζονται, ὡσπὸν νὰ βροῦν κάτι

καλύτερο). Ὁ Μπαρὲς εἶναι τὸ μέσο, πὸν χρησιμεύει στὸ Δραγούμη γιὰ νὰ γνωρίσει καλύτερα τὸ Δραγούμη, τὴ μόνη πραγματικότητα, πὸν τὸν ἐνδιαφέρει κατὰ ἄθος.

Ἡ δημιουργικὴ αὐτὴ ἐπίδραση τοῦ Μπαρὲς ἀπάνω στὸ Δραγούμη πρέπει νὰ μελετηθεῖ κάποτε μεθοδικὰ μὲ βιβλιογραφίες καὶ παραπομπές. Ὁ κ. Καρούζος περιορίστηκε νὰ ἐφαρμόσει τὴν «ἀληθινὴ ἐπιστήμη» του στὴν ἐπιφάνεια τοῦ θέματος, καὶ δὲ μπόρεσε νὰ συλλάβει τὰ πραγματικὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῶν δυὸ συγγραφέων. Μόνο πὸν ἔνωσε, πὸς κάτι τρέχει. Μὰ δὲν εἶδε τί τρέχει. Ὁ κ. Καρούζος εἶδε καὶ τὸν Μπαρὲς καὶ τὸ Δραγούμη μονάχα ἀπὸ μιὰ μεριά, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴ λιγότερο ἐνδιαφερομένη. Λυπάμαι νὰ τὸ πῶ, μὰ δὲ μποροῦσε νὰ τοὺς ἰδεῖ ἄλλιῶς ἄνθρωπος, πὸν ὅσο μεγάλη μὲρφοση κιὰν ἔχει, ὅσο καλὸς ἐπιστήμονας κιὰν εἶναι, σκέφτεται πάντα μέσα σ' ἓνα σχῆμα.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ θυμίσω βιαστικὰ τὴ διαβολικὴ ἰδιοφυΐα αὐτοῦ τοῦ Γάλλου, πὸν δὲ θὰ χωρέσει ποτε σὲ κανένα καλούπι. Ὁ Μπαρὲς τῶν 20-25 χρόνων εἶναι ὁ νέος, πὸν ἔκανε τὸ γύρο τῶν ἰδεῶν. Τὶς γνώρισε ὅλες, τὶς ἀπόλαψε ὅλες, μὰ καμιά δὲ μπόρεσε νὰ τὸν χορτάσει. Δὲν εἶναι ὁ ἥρεμος (καὶ ἐπομένως ὀρηχός) σκεπτικιστὴς, πὸν ἀμφιβάλει γιὰ ὅλα ἀπὸ πρῖν, πὸν θεωρεῖ περιττὸ νὰ ἀσχοληθεῖ σοβιρὰ μὲ κάτι, πὸν ἀρκεῖται νὰ χαμογελάει εἰρωνικὰ πρὸς ὅλα χωρὶς νὰ ἐπικοινωνήσῃ βαθιὰ μὲ τίποτα (κλασικὸ παράδειγμα τέτοιας «ἡρεμίας» ὁ Ἀνατόλ Φράνς). Ὁ Μπαρὲς *πόθησε* τὶς ἰδέες. Ἐβαλε λαχτάρια στὴν ἐπιθυμία του. Ζήτησε ἀπὸ τὶς ἰδέες τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Τὶς ἄρπαξε ὅλες ἀπὸ τὰ μαλιὰ καὶ ρούφηξε ὅ,τι εἶχαν μέσα τους. Μὰ πάντα ἀνικανοποίητος, πάντα πεινασμένος, τὶς σιχάθηκε ὅλες καὶ τὶς πέταξε μακριὰ. Οἱ ἰδέες τὸν κοροΐδεψαν καὶ τὶς μισεῖ. Οἱ μέτριοι ἄνθρωποι τριγύρω του, πὸν μποροῦν νὰ γεμίσουν τὴ ζωὴ τους μὲ τόσο μίζερα πραγματάκια, τοῦ ἐμπνέουν οἶχτο καὶ περιφρόνηση. Δὲν ἔχει πιά νὰ συζητήσει μ' αὐτούς. Μιλοῦν γλώσσα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική του.

Ὁ Μπαρὲς τῆς πρώτης νιότης, γεμάτος ὀρμές, γεμάτος αἷμα, πὸν βράζει στὶς φλέβες του, κοιτάζει πρὸς τὸ ἄγνωστο μὲ πόθο καὶ μὲ τρόμο, καὶ δὲν ξέρεῖ αὐτὴ τὴ ζωὴ, πὸν τοῦ ἔδωσαν, τί νὰ τὴν κάνει. Ἐπιθυμεῖ, μὰ δὲν ξέρεῖ τί ἐπιθυμεῖ. Προχωρεῖ, μὰ δὲν ξέρεῖ ποῦ πάει. Θέλει νὰ μάθει, ψάχνει πάντα, καὶ μὲ τὴ φόρα, πὸν πῆρε, δὲ θὰ πάψῃ πιά νὰ ψάχνει, μὰ ἔχει φτάσει ἀρκετὰ βαθιὰ στὴν ἔρευνα του, γιὰ νὰ νιώσει, πὸς δὲν πρόκειται νὰ μάθει ποτέ.

Ἄξαφνα ὁ Μπαρὲς ἔκαμε μιὰ ἀνακάλυψη. Δὲν ἔφτασε ἡ ἔρευνα του σὲ κανένα θετικὸ συμπέρασμα. Βοήθη ὅμως κάτι ἄλλο, πὸν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζήσει. Βοήθη κάποιον νὰ ἀκουμπήσει. Βοήθη μιὰ στάση. Αὐτὴ ἡ στάση εἶναι ἡ *λατρεία τοῦ Ἐγώ*, θαυμάσια ἐκφρασμένη στὶς τρεῖς νεανικὲς ideologies passionnées (Sous l'œil des Barbares, Un Homme Libre, Le jardin de Bérénice), πὸν ἀνκαί τὶς διάψευσε ὁ ἴδιος ἀργότερα, πάντα μένουν τὸ ἀριστούργημα του καὶ ὁ τίτλος του γιὰ τὴν ὑστεροφημία. Γιὰτὶ τὸ κατοπινὸ ἐθνικιστικὸ καὶ καθολικὸ του ἔργο, ὅσο κιὰν εἶναι ἐμπνευσμένο, χωρὶς ἄλλο θὰ λησμονηθεῖ, ἄμα λείψουν οἱ εἰδικοί κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὄροι, πὸν τὸ γέννησαν, ἐνῶ ἡ *λατρεία τοῦ Ἐγώ* θὰ βρεῖ νὰ συγκινήσει σ' ὅλες τὶς μελλοντικὲς κοινωνίες μερικούς ἀνοικονόμητους νέους, ἔχτροὺς τῆς μετριότητας, πὸν καὶ τότε καὶ πάντα θὰ τοὺς κυβερνάει.

—«Νέοι ἀληθινοί, λέει ὁ Μπαρὲς, πὸν δὲ βρίσκουν, μπαίνοντας στὴ ζωὴ, ἓνα.

δάσκαλο, αξίωμα, θρησκεία ή πρόγνωση των ανθρώπων, πού να τους επιβληθεί, οφείλουν πρώτα πρώτα να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του 'Εγώ τους».

— «Είναι μονάχα ένα πράμα, πού γνωρίζουμε και πού υπάρχει στάληθεια ανάμεσα σ' όλες τις ψεύτικες θρησκείες, πού σοῦ προτείνουν.— Η μόνη χειροπιαστή πραγματικότητα είναι τὸ 'Εγώ.— Ἄς δεθοῦμε στὸ 'Εγώ μας, ἄς τὸ προστατέψουμε ἐνάντια στους ξένους, ἐνάντια στους Βάρβαρους».

Οἱ Βάρβαροι εἶναι οἱ ἄνθρωποι με ἀρχές και πεποιθήσεις, ὄχι μονάχα ὁ ἀπλοϊκὸς κοσμάκης, παρὰ προπάντων οἱ πνευματικοὶ ὁδηγοί, πανεπιστημιακοί, πολιτικοί, ἄνθρωποι τῶν γραμάτων, ὅλοι αὐτοὶ πού ἔλυσαν τὰ προβλήματα και πού βρήκαν τὴν Ἀλήθεια, ὅλοι αὐτοὶ πού κορδώνονται, εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, και λένε: ἐγὼ φρονῶ...»

— «Κρατιούνται ἀπὸ τὸ χέρι και τραγουδοῦν: «Εἴμαστε οἱ Βάρβαροι, εἴμαστε οἱ Πεπεισμένοι. Δώσαμε σ' ὅλα τὰ πράματα ἕνα ὄνομα. Ξέρουμε πότε πρέπει νὰ γελάς και πότε νάσαι σοβαρός. Βαστοῦμε στὴν τσέπη μας τὴν ὑπόληψη, τὴν πατρίδα και ὅλες τις θέσεις...»

Οἱ Βάρβαροι πιέζουν τὸ νεανικὸ 'Εγὼ ἀπὸ παντοῦ. Μόλις ξεπροβάλει στὸν κόσμο τὸ ἀρπάζουν και τὸ ἀφομοιώνουν με τὴ μετριότητα τους. Τόσοι και τόσοι νέοι με πλούσια ψυχὴ πέφτουν στὰ νύχια τους και θυσιάζονται γιὰ πάντα. Θυσιάζονται, γιατί καταροῦν τὴν ἐσωτερικὴ τους ζωὴ και παραδίνονται νικημένοι σ' ἕνα ἐξωτερικὸ σχῆμα. Χρειάζεται κάποιος πού νὰ σαλπίζει τὸ ὄχι. Ὁ Μπαρὲς νιώθει, πὼς τοὺς μισεῖ αὐτοὺς τοὺς βάρβαρους, νιώθει μέσα του τὴ δύναμη νὰ τοὺς ἀντισταθεῖ και νὰ σώσει και μερικὸς ἀκόμα. Ἐνα πρωί, περήφανος και ἀφτάδης περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἐπαναστατεῖ.

— «Ἐχουμε πρώτα νὰ καθαρίσουμε τὸ 'Εγὼ μας ἀπὸ ὅλα τὰ ξένα κομμάτια, πού τοῦ ἔμπασε ἡ καθημερινὴ ζωὴ και κατόπι νὰ τοῦ προστέσουμε. Τί λοιπόν; Ὅ,τι τοῦ εἶναι ὁμοιο, ἀφομοιώσιμο. Ἄς μιλοῦμε καθαρά: ὅ,τι κολάει ἀπάνω του, ἅμα παραδίνεται χωρὶς ἀντίδραση στὶς δυνάμεις του ἐνστικτου του».

Αὐτὸ τὸ 'Εγὼ δὲ φτάνει νὰ τὸ ἀνακαλύψουμε και νὰ τὸ ἐλευθερώσουμε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν Βάρβαρων. Πρέπει νὰ τὸ καλεροῦμε ἀδιάκοπα. Ὁ Μπαρὲς δίνει τὸ παραδειγμα μιᾶς τέτιας καλιέργειας, μιᾶς «ἀνάπτυξης τῆς προσωπικότητας». Ἐφαρμόζει μιὰ μέθοδο, στηριγμένη σὲ «στοχασμοὺς και ἀναλύσεις», πού τὴν ἐκθέτει πλατιά στὸν *Ἐλέφτερο Ἄνθρωπο*. Τὴ μέθοδο αὐτὴ δὲν τὴ διδάσκει σὰ γενικὸ κανόνα. Εἶναι καθαρὰ ἀτομικὴ ὑπόθεση. Ὁ καθένας ἔχει νὰ βρεῖ μόνος του τὸν τρόπο τῆς καλιέργειας, πού χρειάζεται στὸ 'Εγὼ του. Γιὰ τὴ μέθοδο τοῦ Μπαρὲς δὲ μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἐδῶ περισσότερο λόγος, γιατί λείπει ὁ τόπος.

— «Faisons des rêves chaque matin et avec une extrême énergie, mais sachons qu' ils n' aboutiront pas. Soyons ardents et sceptiques. C' est très facile avec le joli tempérament, que nous avons tous aujourd' hui.»

Σκαλὶ σκαλὶ ὁ Μπαρὲς φτάνει στὴν πραγματοποίηση τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ *Ἐλέφτερου Ἄνθρωπου*: ne point subir.

Κατόπι ἦρθε ἡ ἡλικία, ἡ κούραση, ὁ βαρεμός. Δὲν εἶναι πολλοὶ ἐκεῖνοι, πού μπόρεσαν νὰ κρατήσουν ὡς τὸ τέλος τὴ φλόγα τῆς πρώτης νιότης. Ὁ Μπαρὲς δὲν

1. Δὲν τὸ μεταφράζω, γιὰ νὰ μὴ δολοφονήσω μιὰ τόσο ὁμορφὴ φράση.

ἀγγίζει πιά «στὸ αἶνιγμα τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, οὔτε στὸ θλιβερὸ αἶνιγμα τοῦ τέλους ὅλων τῶν πραγμάτων». Τοποθετεῖται μέσα σ' ἕνα «σύνολο λίγο πιὸ μακρὸ ἀπὸ τὸ ἄτομο του».

— «A force d' humiliations, ma pensée si fière d' être libre, arrive à constater sa dépendance de cette terre et de ces morts».

Τὸ σύνολο, πού νικαίει τὸ 'Εγὼ του, εἶναι τὸ ἔθνος. Μποροῦσε νάσαι μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ τάξη, ἕνα σύνολο ἐθνῶν ἐνωμένων στὸν ἴδιο πολιτισμὸ, ἢ και ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα. Τὸ ἴδιο κάνει.

Βαρέθηκε τὸ ἀνοιχτὸ πέλαγος και τὶς φουρτοῦνες. Ρίχνει τὴν ἄγκυρα σ' ἕνα λιμάνι. Σίγουρα ὅμως ἕνας τέτιος θαλασδύκος, θὰ ἔχει στιγμές, πού θὰ κοιτάζει με νοσταλγία πρὸς τοὺς μακρυνούς γιालούς και πού θὰ μισεῖ τὴ μίξερη στεριά. Ὅσο κιὰν προσπαθεῖ νὰ πνίξει τὴ φωνὴ τῆς καρδιάς, θὰ περιφρονεῖ καμιὰ φορὰ τοὺς ταπεινούς στεριανούς τριγύρω του, ἀνθρώπους τῆς μικρῆς ζωῆς, και τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, πού κατάντησε σὰν κι αὐτούς.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς σημερινούς νέους λογοτέχνες, πού δέχτηκαν ἐπίδραση τοῦ Μπαρὲς, φαίνεται, πὼς ὁ πιὸ γνήσιος, ὁ πιὸ πιστὸς συνεχιστὴς του εἶναι ὁ κ. Henry de Montherlant, ἴσα ἴσα ὁ πιὸ ἀχάριστος πρὸς τὴ μνήμη τοῦ δασκάλου του. (Ἡ ἀφτάδεια εἶναι τὸ πρῶτο χρέος ἐνὸς καλοῦ μπαρειαστή, και, ἀφοῦ ἡ ἀφτάδεια αὐτὴ στρέφεται ἐνάντια σὲ ὅλους, εἶναι φυσικὸ ὁ δάσκαλος πού τὴ δίδαξε νὰ τὴν ὑποστεῖ πρῶτος).

Ὁ de Montherlant εἶδε τὸν Μπαρὲς νεκρό. Γράφει:

«Κρατήθηκε ὡς τὸ τέλος. Τὸ μυστικὸ του ἀνέβηκε μονάχα στὸ πρόσωπο τοῦ πτώματος του, μονάχα στὸ νεκρικὸ του χαμόγελο, ὅπου, ὅσοι τὸν γνώριζαν καλά, εἶδαν νὰ ζωγραφίζεται τὸ κρυφὸ: «Ἴσως ὄχι...» τῆς διπλῆς του ζωῆς».¹

Ὁ ἴδιος συγγραφέας, ἀντιφάσκοντας ἴσως με τὰ προηγούμενα (τέτιες ἀντιφάσεις δείχνουν καλὰ τὴ δυσκολία, πού συναντοῦν οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ Μπαρὲς ἅμα θέλουν νὰ τὸν χαρακτηρίσουν ὀριστικά), γράφει ἄλλου γιὰ τὸ δάσκαλο του:

«Ἀληθινὰ δαίμονας, πού λέει «ὄχι» με μισὴ φωνή, ὕστερα ἀπὸ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ «ναί» του, πού προσπαθεῖ νὰ μᾶς κοροϊδέψει χωρὶς αὐτὸς ποτὲ νὰ κοροϊδεφτεῖ, πάντα διπλὸς, μισὸς ἄγγελος ὅπως ὁ δαίμονας, πάντα διπλὸς τραγουδώντας παντοῦ με ἡδονὴ τὴ διπροσωπία».¹

Ἡ μεγάλη συζήτηση, πού ἀνοίξε γύρω στὸ ὄνομα τοῦ Μπαρὲς μετὰ τὸ θάνατο του, δὲ φαίνεται, πὼς θὰ καταλήξει ποτὲ σὲ συμπεράσματα. Τὸ αἶνιγμα μπερδεβεται κάθε μέρα περισσότερο. Ὅσο ψάχνουν στὸ ἔργο του, ὅσο συγκεντρώνουν τὶς ἀναμνήσεις τους γιὰ τὸ ἄτομο του, τόσο χάνονται, τόσο μεγαλώνει ἡ ἀμυχανία τους. Δὲν κατάλαβαν ἀκόμα, και εἶναι ζήτημα ἂν θὰ κατάλαβουν, πότε πιστεβε πραγματικὰ τὰ λόγια του αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πότε ἔκανε πολιτικὴ τῆς στιγμῆς και πότε ἀπλὰ διασκεδάζε κοροϊδέβοντας τοὺς ἀπλοϊκούς. Νὰ σήμερα ὁ Μπαρὲς καταταγμένος στὴν τάξη τῶν δαιμόνων, μαζί με τὸ δαίμονα Ζὰν—Ζὰκ Ρουσὼ και με τὸ δαίμονα Ρενὲ Ντεκάρι. Δοκιμάστε νὰ βάλετε τὸ Διάβολο μέσα στὰ σχήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

1 «Aux fontaines du désir» Παρίσι 1927

2 Nouv. Telles Littéraires (28 XI 27).

P. VALERY

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

B'.

Ἄλλὰ ποιὸς λοιπὸν εἶναι Εὐρωπαῖος :

Ριφοκιντυνέβω ἐδῶ, μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις, μὲ τοὺς ἀτέλειωτους ἐνδοιασμοὺς, ποὺ πρέπει νάχει κανεῖς, ὅταν θέλει νὰ προσδιορίσει προκαταβολικὰ κάτι, ποὺ δὲν εἶναι ἐπιδεχτικὸ σ' ἀληθινὴ ἀκρίβεια, — ριφοκιντυνέβω νὰ σὰς προτείνω μιὰ προσπάθεια ὀρισμοῦ. Δὲν εἶναι λογικὸς ὀρισμὸς αὐτὸς, ποὺ θὰ σὰς ἀναπτύξω. Εἶναι ἕνας τρόπος νὰ βλέπει κανεῖς μιὰ ἀποψη, ἀφοῦ ὑπάρχουνε ἕνα πλῆθος ἄλλες, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε περισσότερο οὔτε λιγώτερο νόμιμες.

Λοιπὸν, θὰ λογαριάσω γιὰ εὐρωπαίους ὅλους τοὺς λαοὺς, ποὺ δέχτηκαν στὸ διάστημα τῆς ἱστορίας τὶς τρεῖς ἐπιδράσεις, ποὺ θὰ πῶ.

Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς Ρώμης. Παντοῦ, ὅπου ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία κυριάρχησε, καὶ παντοῦ, ὅπου ἡ δύναμὴ τῆς γίνηκε αἰσθητὴ, καὶ παντοῦ, ὅπου ἡ αὐτοκρατορία ἐγίνε ἀντικείμενο φόβου, θαυμασμοῦ καὶ ζήλειας, παντοῦ, ὅπου νοιώσανε τὸ βάρος τῆς Ρωμαϊκῆς ρωμαϊκῆς, παντοῦ, ὅπου τὸ μεγαλεῖο τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων, ὅπου ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς Δικαστικῆς ἀναγνωρίστηκαν, ἀντιγράφηκαν, κάποτε μάλιστα ἐγίναν καὶ παράξινες ἀπομιμήσεις, ἐκεῖ ὑπάρχει κάτι εὐρωπαϊκόν. Ἡ Ρώμη εἶναι τὸ αἰώνιο πρότυπο τῆς ὀργανωμένης καὶ σταθερῆς δύναμης. Δὲν ξέρω τίς αἰτίες αὐτουνοῦ τοῦ μεγάλου θρίαμβου, εἶναι ἀνώφελο νὰ τίς ζητήσουμε τώρα, ὅπως εἶναι μάταιο νὰ ρωτᾶμε τί θὰ γίνονταν ἢ Εὐρώπη, ἂν δὲν ἦτανε κάποτε ρωμαϊκὴ.

Μὰ τὸ γεγονὸς, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον, εἶναι τὰ καταπληκτικὰ διαρκῆ ἔγνη, ποὺ ἄφησε ἀπάνω σὲ τόσες φυλὰς καὶ γενιὰς αὐτὴ ἡ δύναμη, ἡ ρωμαλέα καὶ λογικὴ, αὐτὴ ἡ δύναμη, ἡ περίεργα γεμάτη ἀπὸ πνεῦμα δικανικόν, πνεῦμα στρατιωτικόν, πνεῦμα θρησκευτικόν, πνεῦμα τυπικόν, ποὺ ἐπέβαλε πρώτη τοὺς κατακτημένους λαοὺς τὰγαθὰ τῆς ἀνεχτικότητος καὶ τῆς καλῆς διοικήσεως.

Ἦρθε ὕστερα ὁ Χριστιανισμὸς, ξέρετε πῶς ἀπλώθηκε σιγὰ σιγὰ ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἔχταση τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ Ν. Κόσμον, ποὺ δὲν ἐχριστιανίστηκε, ἂν καὶ κατοικήθηκε ἀπὸ χριστιανούς, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴ Ρωσία, ποὺ ἀγνόησε στὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς τὸ Ρωμαϊκὸν νόμον καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ Καίσαρα, βλέπουμε, πῶς τὸ ἐξάπλωμα τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ συμπίπτει, ἀκόμα καὶ σήμερα, σχεδὸν ὁλότελα μὲ τὴν κυριαρχία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.

Αὐτὲς οἱ δυὸ κατακτήσεις, οἱ τόσο διαφορετικῆς, ἔχουν μὴλο τοῦτο ἕνα εἶδος ὁμοιότητος ἀναμεσὸς τοὺς καὶ αὐτὴ ἡ ὁμοιότητα μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἡ πολιτικὴ τῶν Ρωμαίων, ποὺ γινότανε πάντα πρὸς μαλακὴ καὶ πρὸς ἔντεχνη καὶ ποὺ ἡ μαλακότης τῆς καὶ ἡ εὐκολία αὐξάναν μᾶζι μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς κεντρικῆς δύναμης, δηλαδὴ μὲ τὴν ἐπιφάνεια καὶ τὴν ἑτερογένεια τῆς αὐτοκρατορίας, ἔφερε στὸ σύστημα τῆς κυριαρχίας τῶν λαῶν ἀπὸ ἕνα λαὸ ἕνα νεωτερισμὸν πολὺ ἀξιοπαρατήρητο.

Τὸ ἴδιον ὅπως ἡ κατ' Ἐξοχὴν Πόλις δέχτηκε στὸν κόλπον τῆς ὅλης σχεδὸν τίς πίστεις, πολιτογράφησε τοὺς πρὸ μακρυνούς θεοὺς καὶ τοὺς πρὸ ἑτερόκλητους, καὶ τίς πρὸ διαφορετικῆς θρησκείας — τὸ ἴδιον ἢ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ξέροντας τὴ

γοητεία, ποὺ δίνονταν στὸ ρωμαϊκὸ ὄνομα, δὲν φοβήθηκε καθόλου νὰ χορηγήσει τὴ ρωμαϊκὴ ἰθαγένεια, τὸν τίτλον καὶ τὰ προνόμια τοῦ civis romanus σὲ ἀνθρώπους ὅλων τῶν φυλῶν καὶ ὅλων τῶν γλώσσων.

Ἔτσι, ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἴδιας τῆς Ρώμης, οἱ θεοὶ πάβουν νὰ εἶναι προσκολλημένοι σὲ μιὰ φυλὴ, σὲναν τύπον, σὲνα βουνόν, σὲνα ναὸ ἢ σὲ μιὰ πόλιν γιὰ νὰ γίνουν παγκόσμιοι καὶ σὲ κάποιο τρόπο κοινοί· καὶ ἐξ ἄλλου ἢ φυλὴ, ἢ γλώσσα καὶ ἢ ποιότητα τοῦ νικητῆ ἢ τοῦ νικημένου, τοῦ κατακτητῆ ἢ τοῦ κατακτημένου τὸν ὑποχρεώνουν σὲ μιὰ κατάστασιν δικαστικὴ καὶ πολιτικὴ ὁμοίμορφη, ποὺ δὲν εἶναι προσιτὴ σὲ κανένα. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας μπορεῖ νὰ εἶναι Γαλάτης, Σαρμάτης, Σύριος καὶ μπορεῖ νὰ θυσιάζει σὲ θεοὺς πολυξένους... Αὐτὸ εἶναι ἕνας ἀπέραντος πολιτικὸς νεωτερισμὸς.

Ἄλλὰ ὁ Χριστιανισμὸς, μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ ἁγ. Πέτρου, ἂν καὶ ἀπὸ τίς πολὺ λίγες θρησκείας, ποὺ εἶδανε μὲ κακὸ μάτι στὴ Ρώμην, ὁ χριστιανισμὸς βγαλμένος ἀπὸ τὸ ἰουδαϊκὸ ἔθνος ἀπλώνεται τοὺς ἐθνικοὺς κάθε φυλῆς· μὲ τὸ βάπτισμα τοὺς χορηγεῖ τὴν καινούργια ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως ἢ Ρώμη χορηγοῦσε τοὺς χτεσινούς ἐχτροὺς τῆς τῆ ρωμαϊκῆ ἰθαγένειας, ἀπλώνεται σιγὰ-σιγὰ στὴν κοίτη τῆς λατινικῆς δύναμης, ἀγκαλιάζει τίς μορφὰς τῆς αὐτοκρατορίας. Παίρνει μάλιστα ἀπ' αὐτοῦ ἀκόμα καὶ τίς διοικητικὰς διακρίσεις (Civitas στὸν 5ο αἰῶνα σημαίνει τὴν ἐπισκοπικὴν πόλιν). Παίρνει ὅ,τι μπορεῖ ἀπὸ τὴ Ρώμην καὶ στερεώνει σαυτὴ καὶ ὅχι στὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ. Δανεῖζεται τὴ γλώσσα τῆς. Ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος ὁ γεννημένος στὸ Bordeaux μπορεῖ νάβη πολιτὴς Ρωμαῖος, ἀκόμα καὶ ἄρχοντας. Ὁ ἴδιος Γαλάτης, ποὺ εἶναι αὐτοκρατορικὸς ἑπαρχος, γράφει σὲ καθαρὰ λατινικὰ ὄμοιους ὕμνους δοξάζοντας τὸν υἱὸ τοῦ θεοῦ, ποὺ γενήθηκε Ἑβραῖος καὶ ὑπήκοος τοῦ Ἡρώδη. Νὰ λοιπὸν ἕνας Εὐρωπαῖος σχεδὸν συμπληρωμένος. Κοινὸ δίκαιον, κοινὸς θεὸς. Τὸ ἴδιον δίκαιον καὶ ὁ ἴδιος θεὸς· ἕνας μόνον δικαστὴς γιὰ τὴ ζωὴ, ἕνας μόνον Κριτὴς γιὰ τὴν αἰωνιότητα.

Ἄλλὰ, ἐνῶ ἡ ῥωμαϊκὴ κατάκτησις ἄρπαξε μόνον τὸν πολιτικὸν ἀνθρώπον καὶ κυβέρνησε τὰ πνεύματα μόνον στὶς ἐξωτερικὰς τοὺς συνήθειας, ἢ χριστιανικὴ κατάκτησις σημαδεύει καὶ πέτυχε σιγὰ-σιγὰ τὸ βάθος τῆς συνειδήσεως. Οὔτε θέλω νὰ προσπαθῶ νὰ μετρήσω τίς παράξινες μεταβολὰς, ποὺ ἢ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ ἐπέβαλε σαυτὴ τὴ συνείδηση, ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴν κάμῃ παγκόσμια. Οὔτε θέλω νὰ προσπαθῶ νὰ σὰς ἐκθέσω, πῶς ὁ σχηματισμὸς τοῦ Εὐρωπαίου ἐπηρεάστηκε πάρα πολὺ ἀπ' αὐτὴν. Περιορίζομαι νὰ κινηθῶ μόνον στὴν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων καὶ ἐξ ἄλλου τὰποτελέσματα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι πολὺ γνωστά.

Σὰς ξαναθυμίζω μόνον μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δράσεως του· καὶ πρῶτα φέρνει μιὰ ἠθικὴ ὑποκειμενικὴ καὶ πρὸ πάντων ἐπιβάλλει τὴν ἐνοποίηση τῆς ἠθικῆς. Αὐτὴ ἢ καινούργια ἔνωση προσθέτεται στὴν δικαστικὴ ἔνωση, ποὺ ἔφερε τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιον· ἢ ἀνάληψη, ἀπὸ τὰ δυὸ τὰ μέρη, προσπαθεῖ νὰ ἔνωση τὰ παραγγέλματα.

Ἄς προχωρήσουμε ἀκόμα. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεῖς, πῶς κάνει γνωστὴ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύσεως αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, ποὺ ἀσκοῦν μὲ τὸν τρόπο τοὺς οἱ Ἰνδοί, αἰῶνες τώρα· ὡς ποὺ οἱ μυστικοπαθεῖς τῆς Ἀλεξάνδρειας, γνώρισαν καὶ αὐτοὶ μὲ τὸν τρόπο τοὺς, αἰστάνθησαν καὶ ἐμβάθυναν. Ὁ χριστιανισμὸς προβάλλει στὸ πνεῦμα τὰ πρὸς λεπτά, τὰ πρὸς ἐνδιαφέροντα, καὶ ἀκόμα τὰ πρὸς γόνιμα προβλήματα. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἀποδείξεων, γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν κειμένων

νων, τῶν πηγῶν καὶ γιὰ ἐγγυήσεις τῆς γνώσης. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ διάκριση τοῦ λογικοῦ ἢ τῆς πίστεως, γιὰ τὴν ἀντίθεση, πού ἐκδηλώνεται ἀνάμεσα τους, γιὰ τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ στὶς πράξεις καὶ στὰ ἔργα. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν ἐλευθερία, γιὰ τὴ δουλεία, γιὰ τὴ συγγνώμη. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὶς πνευματικὲς καὶ ὕλικες δυνάμεις καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβαία τους σύγκρουση, γιὰ τὴν ἰσόσητα τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τὴν κατὰσταση τῶν γυναικῶν, ξέρω καὶ γὼ γιὰ τὶ ἄλλο; Ὁ χριστιανισμὸς μορφώνει, διεγείρει, κάνει νὰ δροῦνε καὶ ἀντιδροῦνε ἑκατομύρια πνεύματα αἰῶνες τώρα.

Κι ὅμως δὲν εἴμασθ' ἀκόμα Εὐρωπαῖοι συμπληρωμένοι. Κάτι λείπει ἀπὸ τὴ φυσιογνωμία μας. Τῆς λείπει αὐτὴ ἡ θυσία τροποποίηση, πού τῆς ὀφείλουμε ὄχι τὸ αἶσθημα τῆς δημόσιας τάξης καὶ τὴν καλιέργεια τῆς πόλης καὶ τῆς πρῶταις δικαιοσύνης, ὄχι τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας, τὴν ἀπόλυτη ἰδανικότητα καὶ τὴν ἔννοια μιᾶς αἰώνιας δικαιοσύνης, μὰ μᾶς λείπει αὐτὴ ἡ λεπτὴ καὶ δυνατὴ ἐνέργεια, πού τῆς ὀφείλουμε τὸ καλύτερο τῆς ἰδιοφυίας μας, τὴ λεπτότητα, τὴ στερεότητα τῆς γνώσης μας, ὅπως τῆς ὀφείλουμε τὴν καθαρότητα, τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν σαφήνεια τῶν τεχνῶν μας καὶ τῆς λογοτεχνίας μας.

Πρέπει καὶ σαυτὴ τὴν περίσταση ἀκόμα νὰ θαυμάσουμε τὸ ρόλο τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Κυρίως, γιὰ νὰ κυριευθεῖ. Στὴν Ἑλλάδα, στὸ χριστιανισμό, πού μπήκανε μέσα της, πρόσφερε ἕνα ἀπέραντο πεδίο εἰρηνολογημένο καὶ ὀργανωμένο· προετοίμασε τὴν τοποθέτηση καὶ σχημάτισε τὸ καλούπι, πού μέσα του θὰ χύνονταν ἡ χριστιανικὴ ἰδέα καὶ ἡ ἑλληνικὴ σκέψη καὶ θὰ συνδυάζονταν τόσο περίεργα μεταξύ τους. Ἐκεῖνο, πού ὀφείλουμε στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἴσως τὸ ὅτι μᾶς ξεχώρισε βιθύματα ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τῆς ἀνθρωπότητας. Τῆς ὀφείλουμε τὴν πειθαρχία τοῦ πνεύματος τὸ ἐξαιρετικὸ παράδειγμα τῆς τελειοποίησης σὲ ὅλα τὰ πεδία. Τῆς ὀφείλουμε μιὰ μέθοδο σκέψης, πού τείνει νὰ ἀνιγάγει ὅλα τὰ πράγματα στὸν ἄνθρωπο, στὸν τέλειο ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ σύστημα τῆς ἀναφορᾶς, ὅπου ὅλα τὰ πράγματα νὰ πρέπει, νὰ μποροῦν ἐπὶ τέλος νὰ ἐφαρμοζοῦνται. Πρέπει λοιπὸν νὰ αναπτύξει ὅλα τὰ μέρη τοῦ εἶναι του καὶ νὰ τὰ διατηρήσει σὲ μιὰ ἀρμονία τόσο ξάστερη καὶ μάλιστα ὅσο τὸ δυνατόν ὀλοφάνερη. Πρέπει νὰ αναπτύξει τὸ σῶμα του καὶ τὸ πνεῦμα του. Ὅσο γι' αὐτὸ, τὸ πνεῦμα θὰ ἀμυνθεῖ στὶς ὑπερβολές του, στὰ ὄνειροπολήματα του, στὴν ἀόριστη καὶ καθαρὰ φανταστικὴ παραγωγή του, θὰ ἀμυνθεῖ μὲ μιὰ λεπτότερη κριτικὴ καὶ ἀνάλυση τῶν κρίσεων του, μὲ μιὰ λογικὴ διαίρεση τῶν λειτουργιῶν του, μὲ τὸν κανονισμὸ τῶν μορφῶν.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πειθαρχία ἔπρεπε νὰ βγεῖ ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐπιστήμη μας δηλαδὴ τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ προϊόν, ἡ ποῖο βέβαιη δόξα, καὶ ἡ πιὸ προσωπικὴ τοῦ πνεύματος μας. Ἡ Εὐρώπη εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ δημιουργὸς τῆς ἐπιστήμης. Τέχνες ὑπάρχανε σὲ ὅλες τὶς χώρες, μὰ ἀληθινὲς ἐπιστῆμες δὲ βγήκανε παρὰ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Δίχως ἀμφιβολία ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴ Χαλδαία, ἕνα εἶδος ἐπιστήμης, πού μερικὰ της ἀποτελέσματα φαίνονται ἀκόμα καὶ σήμερα ἀξιολαπατήρητα. Ἀλλὰ ἦταν μιὰ ἐπιστήμη ὄχι ἀγνή, πού συγχύζονταν κάποτε μὲ τὴν τεχνικὴ κάποιου ἐπαγγέλματος καὶ πού ἄλλες φορὲς ἔφερνε ἀσχολίες πάρα πολὺ λίγο ἐπιστημονικὲς.

Ἡ παρατήρηση πάντα ὑπῆρξε. Ἐγινε πάντα χρῆση τῆς λογικῆς σκέψης.

Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα δὲν ἔχουν ἀξία καὶ δὲν πετυχαίνουν ταχτικά. Παρὰ μονάχα ἂν ἄλλοι φορεῖς δὲν ἔρθουν νὰ καταστρέψουν τὴ χρῆση τους. Γιὰ νὰ οἰκοδομηθεῖ ἡ ἐπιστήμη μας, χρειάστηκε νὰ τῆς προβληθεῖ ἕνα πρότυπο σχετικὰ τέλειο, ἕνα πρῶτο ἔργο νὰ τῆς προσφερθεῖ σὺν ἰδεῶδες, πού νὰ παρουσίαζε ὅλες τὶς ἀκρίβειες, ὅλες τὶς ἐγγυήσεις, ὅλες τὶς ὁμορφιές, ὅλες τὶς στερεότητες καὶ πού νὰ προδιόριζε μιὰ γιὰ πάντα τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης, σὺν ἀγνὸ οἰκοδόμημα καὶ χωρισμένη ἀπὸ κάθε ἄλλη ἔννοια ξένη σαυτῇ.

* *

Ἡ ἑλληνικὴ γεωμετρία στάθηκε αὐτὸ τὸ ἀφθαρτο πρότυπο, ὄχι μόνον πρότυπο προβαλλόμενο σὲ κάθε γνώση, πού ἔχει σκοπὸ τὴν τελειοποίησή της, ἀλλὰ ἀκόμα ἀσύγκριτο πρότυπο στὶς πιὸ τυπικὲς ἰδιότητες τῆς εὐρωπαϊκῆς διανοήσης. Δὲ σκέφτομαι ποτὲ τὴν κλασικὴ τέχνη χωρὶς νὰ πάρω ἀκατανίκητα γιὰ παράδειγμα τὸ μνημεῖο τῆς ἑλληνικῆς γεωμετρίας. Τὸ χίσιμο αὐτοῦ τοῦ μνημείου χρειάστηκε τὰ πιὸ σπάνια χαρίσματα, τὰ πιὸ ἀσυμβίβαστα συνήθως χαρίσματα. Οἱ ἄνθρωποι πού τὸ ἔχτισαν, ἦταν ἐργάτες βαθεῖς καὶ γεροὶ, στοχαστὲς μὲ βαθεῖα σκέψη, ἀλλὰ καὶ καλλιτέχνες λεπτότατοι καὶ μέγα θαυμάσιο αἶσθημα τελειότητας.

Σκεφεῖτε τὴ λεπτότητα καὶ τὴ θέληση, πού τοὺς χρειάστηκε, γιὰ νὰ ἐκτελέσουν τὴν προσαρμογὴ τὴν τόσο λεπτή, τὴν τόσο ἀπίθανη, τῆς κοινῆς λαλιᾶς μὲ τὸν ἀκριβῆ σολογισμό. Σκεφεῖτε τὶς ἀναλύσεις, πού ἔκαναν στὶς πολυσύνθετες κινήσεις καὶ ὀπτικὲς ἐκτελέσεις καὶ πού πετύχανε καλὰ στὴν καθαρὴ ἀπόδοση καὶ αὐτονῶν τῶν ἐκτελέσεων μὲ ὄρους γλωσσικὸς καὶ γραμματικὸς.

Ἐμπιστέφηκαν στὸ λόγο καὶ στοὺς συνδυασμούς του, γιὰ νὰ τοὺς ὀδηγήσει σίγουρα στὸ διάστημα, χωρὶς ἀμφιβολία, αὐτὸ τὸ διάστημα ἔγινε πλῆθος διαστήματα, χωρὶς ἀμφιβολία πλουτίστηκε ἰδιαίτερα, χωρὶς ἀμφιβολία αὐτὴ ἡ γεωμετρία, πού ἦταν ἄλλοτε τόσο αὐστηρὴ, ἄφησε νὰ φανοῦν πολλὰ ἐλατῶματα μέσα ἀπὸ τὴ διαφάνεια της.

Τὴν ἔχουμε ἐξετάσει ἀπὸ τόσο κοντὰ, ὥστε κεῖ, πού οἱ Ἕλληνες βλέπουν ἕνα ἀξίωμα, ἔμεῖς βροῖσκουμε μιὰ δωδεκαριά. Τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ θεωρήματα, πού εἰσήγαγαν αὐτοὶ, ξέρουμε, πὼς μπορούμε νὰ τὸ ἀντικαταστήσουμε μὲ μερικὰ ἄλλα καὶ νὰ χύουμε μιὰ συναφῆ γεωμετρία, καὶ κάποτε φυσικὰ ἐφαρμοσίμη.

Μὰ σκεφεῖτε πόσο καινούργια ἦταν αὐτὴ ἡ μορφή, ἡ σχεδὸν ἐπίσημη καὶ πού εἶναι στὸ γενικὸ της σχέδιο τόσο ὁμορφη καὶ τόσο ἀγνή. Σκεφεῖτε αὐτὴ τὴν περίφημη διαίρεση τῶν στιγμῶν τοῦ Πνεύματος, αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ τάξη, ὅπου κάθε πράξη τοῦ λογικοῦ εἶναι καθαρὰ βαλμένη, καθαρὰ χωρισμένη ἀπὸ τὶς ἄλλες. Κι αὐτὸ μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν κατασκευὴ τῶν ναῶν, στατικὴ μηχανή, πού τὰ στοιχεῖα της εἶναι ὅλα ὀρατὰ καὶ πού ὅλα μαζί δηλώνουν τὴν ἐνέργεια τους. Τὸ μάτι ἐξετάζει τὸ βάρος, τὸ ὑποστήριγμα τοῦ βάρους, τὰ μέρη τοῦ βάρους, τὸ σύνολο καὶ τὰ μέσα τῆς ἰσοροπίας του, τὸ μάτι χωρίζει καὶ κυβερνάει χωρὶς κόπο αὐτὲς τὶς μάζες τὶς καλὰ στημένες, πού αὐτὸ τους τὸ ὕψος καὶ ἡ δύναμη εἶναι προσαρμοσμένα στὸ ρόλο τους καὶ στὸ ὄγκο τους.

Αὐτὲς οἱ κολόνες, αὐτὰ τὰ κιονόκρανα, αὐτὰ τὰ ἐπιστύλια, αὐτὲς οἱ στεφάνες καὶ οἱ ὑποδιαίρεσεις τους, καὶ οἱ διάκοσμοι, πού ξεχωρίζουν ζωηρὰ χωρὶς ποτὲ νὰ βγοῦν ἔξω ἀπὸ τὴ θέση τους καὶ ἀπὸ τὴν προσαρμογὴ τους, μὲ κάνουν νὰ

συλογίζουμαι εκείνα τὰ μέλη τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης, ὅπως οἱ Ἕλληνες τὴν εἶχανε νιώσει: προσδιορισμούς, ἀξιώματα, λήμματα, θεωρήματα, ἀποδείξεις, συμπεράσματα, πορίσματα, προβλήματα... δηλ. τὴ μηχανὴ τοῦ πνεύματος, ποὺ ἔγινε ὄρατὴ, αὐτὴ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς διανόησης καθολοκληρίαν σχεδιασμένη, — τὸ ναὸ ποὺ ὑψώνεται στὸ διάστημα μὲ τὸ λόγο, μὰ ἓνα ναὸ, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑψωθεῖ στὸ ἄπειρο.

Τέτιοι μοῦ παρουσιάζονται οἱ τρεῖς οὐσιώδεις ὄροι, ποὺ μοῦ φαίνεται, πῶς καθορίζουν ἓναν Εὐρωπαϊκόν, ἓναν ἄνθρωπον, ποὺ μέσα του μπορεῖ νὰ κατοικήσει πλείονα τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα. Παντοῦ ὅπου τὰ ὀνόματα τοῦ Καίσαρα, τοῦ Γάιου, τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Βιργίλιου, παντοῦ ὅπου τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Εὐκλείδη εἶχανε μαζί μιά σημασίαν καὶ ἓνα κύρος, ἐκεῖ εἶναι ἡ Εὐρώπη. Κάθε φυλὴ καὶ κάθε γῆ, ποὺ διαδοχικὰ γίνηκε ρωμαϊκὴ, χριστιανικὴ, ποὺ ὑποτάχθηκε πνευματικὰ στὴν πειθαρχία τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἀπόλυτα Εὐρωπαϊκὴ.

Βρίσκονται χώρες καὶ φυλές, ποὺ δὲ λάβανε παρὰ μιά ἢ δυὸ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιδράσεις.

Ἐπὶ τοῦ λοιποῦ κάποιον χαρακτηριστικὸν πολὺ διακριτικὸν τῆς φυλῆς, τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας καὶ τῆς ἐθνικότητος, ποὺ ἐνώνει καὶ ἐξομοιώνει τὶς χώρες τῆς Δύσης καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνώσεων καὶ τῶν τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι, ποὺ τοὺς εἶναι κοινὰ, εἶναι πολὺ πρὸς μέγαν παρὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν γνώσεων, ποὺ ἔχουμε κοινὰς μὲ ἓναν Ἀραβὰ ἢ ἓναν Κινέζον...

Μὲ λίγα λόγια, ὑπάρχει ἓνα μέρος τῆς γήινης σφαίρας, ποὺ διακρίνεται ἀπόλυτα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἀπὸ ἀνθρώπινον ἀποψη. Στὸ ζήτημα τῆς δύνάμεως καὶ στὸ ζήτημα τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως ἡ Εὐρώπη βαρύνει ἀκόμα σήμερον πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅλο τὸ ἄλλο μέρος τῆς σφαίρας. Γελίμαί, δὲν εἶναι ἡ Εὐρώπη ποὺ νικαίει, εἶναι τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πνεῦμα, ποὺ ἡ Ἀμερικὴ εἶναι ἓνα τρομαχτικὸν του δημιουργήμα. Παντοῦ, ὅπου τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πνεῦμα κυριαρχεῖ, βλέπουμε νὰ ἐμφανίζεται τὸ maximum τῶν ἀναγκῶν, τὸ maximum τῆς ἐργασίας, τὸ maximum τοῦ κεφαλαίου, τὸ maximum τῆς ἀπόδοσης, τὸ maximum τῆς φιλοδοξίας, τὸ maximum τῆς δύνάμεως, τὸ maximum τῆς τροποποιήσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τὸ maximum τῶν σχέσεων καὶ τῶν συναλλαγῶν.

Αὐτὸ τὸ σύνολον τῶν maximum εἶναι ἡ Εὐρώπη ἢ ἡ εἰκόνα τῆς Εὐρώπης.

Ἐξ ἄλλου οἱ ὄροι αὐτοῦ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ αὐτῆς τῆς καταπληκτικῆς ἀνισότητος ἐξαρτιῶνται ὀλοφάνερα ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν ἀτόμων, ἀπὸ τὴ μέση ποιότητα τοῦ *Homo Europæus*. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον, πῶς ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι καθωρισμένος ἀπὸ τὴ φυλὴν, οὔτε ἀπὸ τὴ γλῶσσαν, οὔτε ἀπὸ τὶς συνήθειας, μὰ ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίας καὶ ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς θέλησός του.

ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ (1100—700 π. Χ.)

[Ἀπὸ τὸ σημερινὸ φύλλον ἀρχίζουμε νὰ δίνουμε μιά ἐπισκόπηση τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἐλπίζουμε πολὺ σύντομα νὰ κάνουμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν τέχνη τῆς Ἀναγέννησης στὴν Ἰταλία καὶ τὶς ἄλλες χώρες. Σκοπὸς τῆς ἀνασκόπησης αὐτῆς δὲν εἶναι νὰ δοθοῦν ξερὰς ἱστορικῆς πληροφορίας καὶ γνώσεις, παρὰ νὰ γίνῃ μιά ἀνάλυση τῆς Τέχνης μὲ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, μακριὰ ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους στὴν Ἑλλάδα λυρισμούς καὶ τὶς πρόχειρες αἰσθηματολογίας, καθὼς καὶ νὰ διαπιστωθοῦν νόμοι, ἂν εἶναι δυνατόν, στὴν Τέχνη.

Τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης ἔχει ἀναλάβει ὁ κ. Ν. Μπέροτος. Μὲ τὴν ἑλληνικὴ Τέχνη θὰ ἀσχοληθοῦν ἡ Δα Σ. Παπασπυρίδης ὡς τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, καὶ ὁ κ. Καροῦζος ὡς τὴν Ρωμαϊκὴν.]

* * *

Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὲ τὸ νατουραλιστικὸν μορφωμένο αἰσθητήριον τοῦς, ἡ Γεωμετρικὴ Τέχνη, ὅταν κατὰ τὸ 1870 ἀρχισε νὰ δίνεται προσοχὴ στὰ πρῶτα μνημεῖα τῆς, ἦταν ἡ πρωτόγονη τέχνη, ποὺ οἱ βάρβαροι κατακτητὲς Δωριεῖς ἔφεραν ἀπὸ τὸ Βορρὰ. Ἦταν μιά ἀξέστη δημιουργία, ποὺ τὴ μελετοῦσαν μόνο ἐπειδὴ τὴν ἀναγνώριζαν μακροῦν ἡμετέρα τῆς κλασικῆς. Λίγο ἀργότερα, ἅμα ἀνακαλύφθηκαν ὁ Μυκηναϊκὸς καὶ ἔπειτα ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς, ἡ Γεωμετρικὴ Τέχνη θεωρήθηκε ἡ τέχνη τῆς κατάπτωσης, τοῦ «ἐκφυλισμοῦ». Κρίνοντας κάθε καλλιτεχνικὴ δημιουργία σύμφωνα μὲ τὴ δύνάμη τῆς νατουραλιστικῆς ἀπόδοσης, ἔβρισκαν, πῶς ἡ Γεωμετρικὴ ἦταν μιά καθυστέρηση ἀπέναντι στὴν παλιότερη Κρητομυκηναϊκὴ τέχνη, ποὺ σὲ μιά μεγάλη τῆς περίοδου ἀντίληση τὰ μοτίβα τῆς ἀπὸ τὸ πλούσιον βιβλίον τῆς φύσεως.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, μὲ τὴν προπαίδεια ποὺ ἔχει ἀπὸ τὴν σχηματοποιημένη τέχνην του, βλέπει μὲ ἄλλο μάτι τὰ μνημεῖα τῆς μακροῦνης ἐκείνης ἐποχῆς. Δὲν εἶναι πιά γιὰ μᾶς ἡ Γεωμετρικὴ Τέχνη πρωτόγονη ἢ ἐκφυλισμένη. Ἀπεναντίας ἔχει αὐτοτέλεια καὶ δική της ὑπόσταση. Ἀναπνέει δικό της ἀέρα καὶ ἐχτιμῆται ὄχι χάρις στὶς προηγούμενες ἢ ὑστερότερες ἐποχάς, παρὰ γιὰ τὴ δική της μορφὴ καὶ δύνάμη.

Ἐἶχαν οἱ γεωμετρικοὶ καλλιτέχνες ἄλλο τρόπο νὰ βλέπουν τὸν ἔξω κόσμον. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια. Πρὶν ἂν αὐτοὺς, οἱ φορεῖς τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στόλισαν τὰ ἀγγεῖα τοῦς μὲ μορφὰς παρμένες ἀπὸ τὴ ζωντανὴ φύση, μὲ χταπόδια, φύκια, κοχύλια καὶ δελφίνια. Παράστησαν ἄγριους καὶ ἡμερωμένους ταύρους, πουλιὰ κάθε εἶδους.

Ἡ εἰκ. I μᾶς δείχνει τὸν τυπικὸν τρόπο τῆς Κρητομυκηναϊκῆς διακόσμησης τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν παλατιῶν τῆς Κρήτης. Τὸ χταπόδι ποὺ στολίζει τὸ ἀγγεῖον, εἶναι ἓνα ἀληθινὸν, ὄργανικον πλάσμα μέσα στὸ θαλασσινὸ περιβάλλον του. Ἐνῶ χρησιμοποιήθηκε γιὰ στόλισμα τοῦ ἀγγείου, ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν μᾶς ὡς διακοσμητικὸν του χαρακτήρα, γιὰτὶ ἔχει ἀκόμη ὄργανικὴν ὑπόστασιν.

Στὸ τέλος ὅμως τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ὁ καλλιτέχνης δὲν ἔχει γιὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὴν ἴδιαν αἴσθησιν καὶ γι' αὐτὸ οὐτε τὸ ἴδιο στυλ. Τὸ ἴδιο πράμα, τὸ χυπόδι, πάβει πιά νὰ εἶναι γι' αὐτὸν τὸ ζωντανὸ πλάσμα, πὺν ἦταν γιὰ τὸν παλιό-

Εἰκ. Ἀρ. 1

τερο καλλιτέχνη, καὶ γίνεται γραμῆ, σχῆμα (εἰκ. 2). Μιλᾶμε τότε γιὰ σχηματοποίηση (stylisation) τῆς τέχνης, πὺν «βροῖσκει τὴν ὁμορφιὰ στὸ ἀνόργανο» πὺν

Εἰκ. Ἀρ. 2

ἀφρονιέται τὴ ζωῆ, δηλαδὴ σὲ μιὰν ἀφρημένη νομοτέλεια καὶ ἀνάγκαιότητα»¹.

1. Γιὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ σχηματοποίησιν κοίταξε Worringer, Abstraktion und Einfühlng.

Εἰκ. Ἀρ. 3

Κάθε παράσταση του έξω κόσμου είναι τότε για την Τέχνη το αποτέλεσμα της αφαίρεσης των νατουραλιστικών στοιχείων του εξωτερικού αντικείμενου και της συγκράτησης μόνον εκείνων που εκφράζουν τη νομοτέλεια της ύπστασης του. Αντίθετη με την αφαίρεση αυτή, που έδωσε τη διακόσμηση του αγγείου της *εικ. 2*, είναι ή άλλη σχέση του ανθρώπου με τον έξω κόσμο που αποτέλεσμα της είναι το σχέδιο της *εικ. 1*, ο νατουραλισμός.

Στο μεγάλο αγγείο της Γεωμετρικής εποχής (*Εικ. 3 και 4*), που βρέθηκε στον Κεραμεικό, έχουμε την ανώτερη μορφή της αφαίρεσης. Όλο το σώμα του είναι γιομάτο δοιζόντια γραμικά κοσμήματα, μαίανδρους, τρίγωνα. Τα κυκλικά κοσμήματα, οί καμπύλες, αποφεύγονται συστηματικά, οί κύκλοι τετραγωνίζονται. Η παράσταση συγκεντρώνεται σ' ένα μικρό χώρο ανάμεσα στις λαβές του αγγείου και είναι σχετική με τη χρήση του. Επειδή τα αγγεία αυτά ήταν βαλμένα πάνω στον τάφο σάν «σήμα», σχεδιάστηκε μια πρόθεση νεκρού, ή έκθεση του στο σπίτι και το κλάψιμο του από τις μοιρολογήτρες και τους συγγενείς. Έτσι που

Εικ. Αρ. 4

έχει παρασταθεί ο άνθρωπος—με το στήθος και τὰ χέρια τριγωνικά, το πρόσωπο σέ σχήμα ράμφους, τη μέση δαχτυλιδένια, το στήθος φάτσα, ενώ το άλλο σώμα είναι προφίλ—φαίνεται σέ μās τους συνηθισμένους στην προοπτική ένα φοβερό και παιδικίσιο λάθος. Μόνον ένας «πρωτόγονος» για τη δική μας αντίληψη μπορούσε να ζωγραφίσει το νεκρό πλαγιασμένο έτσι στο κρεβάτι του, που αντίς να τον σκεπάζει το σάβανο είναι σάν κρεμασμένο από πάνω του (σάβανο, πρέπει να θεωρήσουμε την επιφάνεια με τὰ μαύρα τετραγωνάκια).

Αμα σκεφτούμε όμως έτσι δέ δείχνουμε άλλο παρά την αδυναμία μας να βγοῦμε από τη νατουραλιστική παράδοση. Έχουμε την αξίωση εκείνο, που χρειάστηκαν αιώνες δλόκληροι, για να το κατακτήσει ο άνθρωπος, για να το αρνηθεί πάλι στίς ημέρες μας, τη προοπτική παρουσίαση, να το ήξερε ο γεωμετρικός καλλιτέχνης. Αμα όμως περιορίσαμε έτσι την αισθητική μας ματιά στεκόμαστε τυφλοί μπρός στο θετικό, το μεγάλο έφόδιο του ζωγράφου της εποχής εκείνης, τη *διακοσμητική δύναμη*. Ένα θαύμα διακόσμησης είναι το αγγείο τουτο. Από το πόδι κάτω ως επάνω στά χείλη είναι γιομάτο μαύρα γραμικά στολίδια, που στέκουν ώραία στην πορτοκαλένια γυαλιστερή επιφάνεια. Δεν είναι τυχαία βαλμένα, παρά κάθε σειρά ένα έχει σκοπό, να δώσει ένα άρτιο σύνολο. Στενές είναι οί λου-

ρίδες που βρίσκονται κοντά στη βάση του αγγείου και γίνονται πιο φαριδιές όσο ανεβαίνει το μάτι, προετοιμάζοντας μας έτσι για την κεντρική παράσταση, που πάνω της άλλες μικρότερες σειρές, μαίαντροι και τρίγωνα, φέρουν ως το λαιμό. Είναι αυτός το ανώτατο σημείο του αγγείου, που στην περίπτωση μας είναι και το πιο κομψό. Μια σειρά στυλιζαρισμένων πουλιών κάτω κάτω και ύστερ' από μικρές σειρές, στο κέντρο του λαιμού, έρχεται μια λουρίδα με θαυμάσιο σκαλιστό μαίαντρο, που ψηλός και όρθια βαλμένος έχει δύο προορισμούς, και να δώσει δύναμη στο κεντρικό σημείο του λαιμού και να μās οδηγήσει στην κορυφή του αγγείου. Αρχεί μόνο το λαιμό του αγγείου τουτου να ιδεί κανείς, με το λαμπερό βερνίκι που πέρασαν στην επιφάνεια, τις κομψές στυλιζαρισμένες σιλουέτες των σκυμένων πουλιών, τον ευκίνητο μαίαντρο, για να νιώσει σέ ποιά τεράστια παράδοση και σέ πόσο απαιτητικό περιβάλο στηριζόντουσαν οί «πρωτόγονοι» αυτοί καλλιτέχνες.

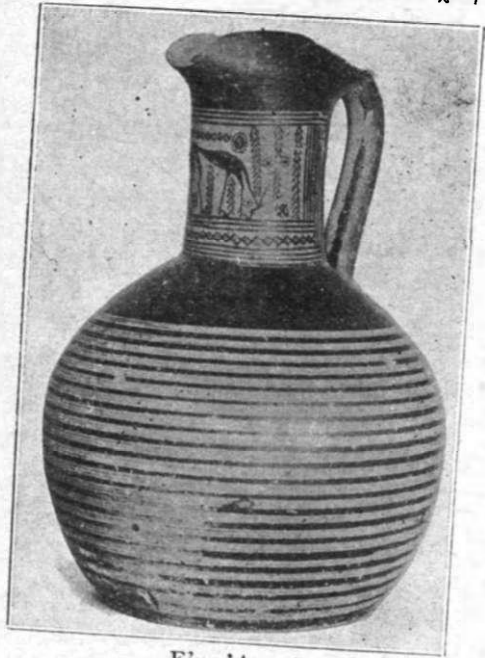
Αν προσέξει τώρα κανείς το ρόλο του κοσμήματος στά δυο αγγεία των δυο εποχών, *εικ. 1 και 3*, θα ιδεί πόσο διαφορετικός είναι στο καθένα. Στο λεπτόστομο άμφορέα της *εικ. 1* το χταπόδι είναι βαλμένο πλαγιαστά, αντίθετα με τη στάση του σώματος του αγγείου, και ασύμμετρα απλώνονται οί πλεξούδες του. Δέ συντελεί στην ανάδειξη του σχήματος, δέ βοηθάει την αρχιτεκτονική εμφάνιση του αγγείου, παρά έχει δική του ανεξάρτητη ζωή, είναι όπως λένε, *ατεχτονικό*. Το αγγείο της *εικ. 2* αντιπροσωπεί τη μετάβαση προς τον τεχτονικό χαρακτήρα της Γεωμετρικής διακόσμησης. Το σώμα του χταποδιού συνεχίζει την κάθετη μορφή του ποδιού του αγγείου και οί πλεξούδες του τραβούν συμμετρικά προς τις λαβές. Οί γραμές που τριγυρίζουν το κάτω σώμα από τη βάση ως το τέλος του ποδιού το τονίζουν ιδιαίτερα, είναι εξυπηρετικές του σχήματος του.

Από την τεχτονική αυτή παράδοση της ύστερομυκηναϊκής εποχής είναι βγαλμένη ή Γεωμετρική διακόσμηση (*Εικ. 3*). Είδαμε πόσο σοφά είναι διαρυθμισμένες οί σειρές των μαίαντρων στην κοιλιά και στο λαιμό του αγγείου και πόσο ώραία κανονισμένο το πάχος της κάθε γραμής. Όλα έχουν τεχτονικό σκοπό, ακόμη και ή παράσταση. Ακριβώς στη μέση από τις λαβές είναι βαλμένο το κρεβάτι και γύρω του στέκουν συμμετρικά από έφτά μορφές. Με το να έχει γίνει *σχήμα* ο άνθρωπος, είναι υποταγμένος στην έντύπωση του συνόλου.

Την αυστηρή, χυτή όμορφα της Γεωμετρικής Τέχνης μόνο ένα απόλυτα συχρονισμένο αισθητήριο και απαλαγμένο από νατουραλιστικές προλήψεις μπορεί να τη νιώσει όποιος ξέρει να γοητεφτεί από μια μικρή ξυλογραφία, εκείνος νιώθει τη δύναμη της μαύρης σιλουέτας στά Γεωμετρικά αγγεία. Μόνο ένα άσχητικό σημερινό γούστο μπορεί να ζήσει την ξελιγμένη κομψότητα της οίνοχόης της *εικ. 5*. Απλές μαύρες γραμές σκεπάζουν την κοιλιά, που το άπάνω μέρος της είναι γιομάτο μαύρο βερνίκι. Το κόσμημα, ένα μικρογραφικό έλάφι, περιορίζεται σ' ένα μόνο μέρος του λαιμού. Απόλυτα σχηματοποιημένο το ζώο ταυτίζεται με τὰ τρίγωνα και τὰ άλλα κοσμήματα τὰ σκορπισμένα στην επιφάνεια. Ένα σύνολο μοναδικής φινέτσας, μια άρμονική συμφωνία σχήματος και διακόσμησης, απαλαγή από κάθε περιτό, νότες βαριές και χαμηλές, είναι ή κυρίαρχη έντύπωση από το κομάτι τουτο. Τι αξία είχε για τους συγχρόνους του ένα τέτιο αγγείο, μās δίνει να καταλάβουμε μια επιγραφή χαραγμένη σέ μιαν οίνοχόη δλότελα όμοια με την *εικ. 5*, που διαβάστηκε έτσι: «ός όρχηστών πάντων άταλώτατα παίζει, τουτο δεκάν

μιν» (ὅποιος ἀπὸ τοὺς ὀρχηστῆς θὰ παίξει καλύτερα, αὐτὸς θὰ τὸ πάρει). Τὸ ἀγ-
γεῖο, ἀφοῦ τὸ διάλεξαν γιὰ βραβεῖο τοῦ νικητῆ στὴν ὀρχηση, θὰ τὸ ἔστησαν ψηλά,
γιὰ νὰ τὸ βλέπουν, ὅσοι θὰ ἀγωνίζονται. Ἡ ὀμήγουρη τὸ καμάρωσε, οἱ ὀρχηστῆς,
ὀδηγημένοι ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ σύνολου του, ἤξεραν νὰ διαλέξουν τὶς ἀρμονικότε-
ρες κινήσεις. Καὶ ὅταν πέθαινε ἐκεῖνος πού τὸ κέρδισε, τοῦ τόβαλαν πλάι μέσα στὸν
τάφο του.

Ἐνάλογες ἀρετὲς μὲ τὴν οἰνοχόη (εἰκ. 5) ἔχει μία πυξίδα τοῦ Μουσείου τῆς

Εἰκ. Ἀρ. 5

Κοπεγχάγης (Εἰκ. 6), πού μᾶς ἀποκαλύ-
φτει ἓνα ἄλλο στοιχεῖο ἀπὸ τὸ γούστο τοῦ
γεωμετρικοῦ καλλιτέχνη: τὴ χάρη στὴν
παράσταση τοῦ ὁμοιόμορφου. Καμιά δια-
φορὰ στὰ πουλιὰ πού τριγυρίζουν τὸ σώ-
μα τοῦ ἀγγείου, ὅλα εἶναι ὅμοια σὰν ἀτέ-
λειωτη σειρά βυλσαμωμένων πουλιῶν.
Δύο σειρὲς λεπτότατα ἀστράκια γιομίζου-
σοφὰ τὸ κενὸ ἀνάμεσα στοὺς λαιμοὺς καὶ
στὰ πόδια των. Ἡ κορώνα ὅμως τῆς
τεχνοικῆς δύνναμης βρῖσκειται στὸ κουμπὶ
τοῦ σκεπάσματος, τὸ περιτριγυρισμένο
ἀπὸ μαῦρες γραμμές. Ἐνα τέτιο σύνολο
φανερὰ συνειδητῆς λιτότητας καὶ αὐστη-
ρῆς κομψότητος μόνον μιά προχωρημένη
τέχνη μποροῦσε νὰ τὸ δώσει.

Καὶ ἐρχόμαστε τώρα στὸ σπουδαῖο
πρόβλημα: Τί εἶναι τέλος πάντων ἡ γεω-
μετρικὴ τέχνη; Εἶναι στ' ἀλήθεια μιά
πρωτόγονη τέχνη, «γένημα τῶν βάρβα-
ρων κατακτητῶν Δωριέων», πού κατά-
στρεψαν τὸ Μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ ἢ μή-
πως τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξέλιξης
τῆς Μυκηναϊκῆς διακοσμητικῆς;

Οἱ νῶμες χωρίζονται σήμερα, ἐνῶ
παλαιότερα βασιλεβε ὁμοφωνία ὡς πρὸς
τὸ πρωτόγονο, τὴν primitivité τῆς Γε-
ωμετρικῆς τέχνης. Καταντοῦν πιά νὰ μὴ
πιστέβουν οὔτε στὴν ἐπίδραση κὰν τῆς
Δωρικῆς κατάκτησης πάνω στὴν ἐξέλιξη
τῆς τέχνης. Ἀφότου μάλιστα ὁ μεγάλος
ἱστορικὸς καὶ θεωρητικὸς τῆς τέχνης
Alois Riegl στὸ κλασικὸ βιβλίον του

«ὕστερορωμαϊκὴ βιοτεχνία» (Spä römische Kunstindustrie) ἀπόδειξε, πὼς ἡ
τέχνη τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ
τέχνη τῆς κατάπτωσης, γιὰτὶ ὀφείλεται στὴν ὀμαλὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία πρὸς
τὴ μεσαιωνικὴ καὶ ὄχι στὴν ἐπίδραση τῆς εἰσβολῆς τῶν «βάρβαρων φυλῶν τοῦ
Βορῶ», ἄρχισαν καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ κοιτάζουν μὲ ἄλλο μάτι τὴ Γεωμετρικὴ.

Εἰκ. Ἀρ. 6

πού ὅμοια μὲ τὴν ὕστερορωμαϊκὴ τὴ θεωροῦσαν ὡς τότε γιὰ πρωτόγονη καὶ
βάρβαρη τέχνη.

Μποροῦμε λοιπὸν σήμερα καὶ μεῖς, χωρὶς νὰ στηριχτοῦμε στὴν «καταστρο-
φικὴ» θεωρία, νὰ ἐρμηνέψουμε πέρα ὡς πέρα τὴ Γεωμετρικὴ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη
τῆς Μυκηναϊκῆς τέχνης; Γιὰ τὴν ὥρα ὄχι ἀκόμη:

Μιλώντας παραπάνω γιὰ τὸ ἀγγεῖο τῆς εἰκ. 2—τοῦ τέλους τῆς Μυκηναϊκῆς
ἐποχῆς—εἶδαμε μὲ πόσο ἀλλιώτικη διάθεση εἶναι διακοσμημένο σχετικὰ μὲ τὸ παλι-
ότερο τῆς εἰκ. 1. Ἐδὼ νατουραλισμὸς, ἐκεῖ ἀφαίρεση, ἐξαῦλωση. Ἀλλὰ καὶ στὰ
γεωμετρικὰ ἀγγεῖα (Εἰκ. 4—6) ἡ ἀρχὴ (principe) τῆς διακόσμησης δὲν εἶναι
διαφορετικὴ. Ἡ σχέση μὲ τὴ φύση, ἡ ὀργανικὴ ὑπόσταση ἔχει λείψει ἀπὸ τὰ
ὀργανικὰ ὄντα. Οἱ ἄνθρωποι μὲ τὰ πουλιὰ ἔχουν πρὸς τὸ χταπόδι τῆς εἰκ. 1 τὴν
ἴδια σχέση πού ἔχει τὸ ἄλλο τῆς εἰκ. 2. Πόσο λίγο, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, διαφέρει
ἡ αἴσθησις τῆς τεχνοικῆς τῆς διακόσμησης ἀνάμεσα στὶς δύο ἐποχῆς, ὕστερο-
μυκηναϊκὴ καὶ γεωμετρικὴ, εἶναι φανερὸ καὶ μόνον ἀπὸ τὶς γραμμές τοῦ ποδιοῦ τοῦ
ἀγγείου εἰκ. 2 καὶ τοῦ κουμπιοῦ τῆς πυξίδας εἰκ. 2—στοιχεῖα ἄγνωστα στὴν Κρη-
τικὴ καὶ τὴν παλιότερη Μυκηναϊκὴ ἀγγειογραφία. Ἀκόμη καὶ κείνο πού θεωρεῖται
τὸ ἰδιαίτερο γεωμετρικὸ γνῶρισμα, τὸ χωρίσμα τῆς ἐπιφάνειας σὲ ζῶνες, συχνὰ θὰ
τὸ συναντήσῃ κανεὶς σὲ ὕστερομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα. Ἡ ἀφαίρεση λοιπὸν καὶ τεχνοικὴ
διακόσμηση τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς εἶναι φανερὸ, πὼς κληρονομήθηκάν ἀπὸ τὴ
Μυκηναϊκὴ τέχνη, ἀφοῦ φυσικὰ ἐξελίχτηκαν καὶ τροποποιήθηκαν σύμφωνα μὲ τὸ
ἀνανεωμένο γούστο. Ὅλα τὰ στοιχεῖα, πού εἶχαν πρὶν θεωρηθῆ πρωτόγονα καὶ
βαρβαρικὰ, ἢ τριγωνικὴ παράσταση τοῦ σώματος, ἢ γραμμικὴ διακόσμηση, εἶναι
φανερὸ σήμερα, πὼς στὸ Γεωμετρικὸ καλλιτέχνη ἦταν συνειδητὰ, δὲν ἐρχονται
δηλαδὴ ἀπὸ ἄγνοια τοῦ καλύτερου, ἀλλ' ὅτι ἔτσι τοῦ ἄρεσαν, γιὰτὶ μόνον αὐτὰ
ἔσταν μὲ τὴν αὐστηρὴ, σχηματοποιημένη, ἀνόργανη τέχνη του. Ὅτι εἶναι μοι-
ραῖο, ἡ ἐξέλιξη πρὸς τὴν ἐξαῦλωση νὰ φέρῃ καὶ τὴν προτίμησις στὰ ἄλλα τούτα
στοιχεῖα, τὸ βεβαιώνουν μερικὲς σημερινὲς διακόσμησις, ὅπου ὄχι μόνον μαῦρη
σιλουέτα ἀποδίνει τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἀλλὰ καὶ ἡ τριγωνικὴ παράσταση κυρι-
αρχεῖ, κάποτε μάλιστα μὲ τὸ στήθος φάτσα, τὰ πόδια καὶ τὸ πρόσωπο προφίλ.
Ὅμως μόνον ἄνθρωποι τέλεια ἀπροετοίμαστοι γιὰ κατανόηση καλλιτεχνικῶν
μορφῶν ἐπιτρέπεται νὰ μιλοῦν γιὰ ἐκφυλισμὸ τῆς σημερινῆς τέχνης. Κακοὶ καὶ
μέτριοι καλλιτέχνες ὑπῆρξαν πάντα σὲ ὅλες τὶς ἐποχῆς, ἡ μορφὴ ὅμως τῆς τέχνης
ὅπως δίνεται κάθε φορὰ ἀπὸ τοὺς μεγάλους δημιουργοὺς, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες εἶναι
δικαιολογημένη καὶ ἀξιοπρόσεκτη. Παράλληλα ὅμως μὲ τὰ στοιχεῖα, πού κληρονο-
μήθηκάν ἀπὸ τὴ Μυκηναϊκὴν ἐποχὴ, ὑπάρχουν μερικὰ χάσματα, πού δυσκολεύουν
τὴν πλέρια ἔνωση τῶν δύο ἐποχῶν καὶ ἀναγκάζουν στὴν πίστη γιὰ τὴ μεσολά-
βηση νέου παράγοντος. Ἀπὸ τὰ σχήματα λ. χ. τῶν ἀγγείων τῆς γεωμετρικῆς
τέχνης μόνον λίγα ἐξακριβώθηκ, πὼς ἔχουν σχέση μὲ τὰ Μυκηναϊκὰ, πολλὰ φαί-
νονται καινούρια καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι σοβαρὸ. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος ἡ τέλεια γυμνό-
τητα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν δὲ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ, πὼς κληρονομήθηκ ἀπὸ
τὴ Μυκηναϊκὴ τέχνη, ἀλλὰ δείχνει, πὼς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πάλι καταπιείστηκαν οἱ κα-
λιτέχνες τὸ ἀνθρώπινο σῶμα.

Γιὰ τὴν ὥρα λοιπὸν τοῦτο μποροῦμε νὰ ξέρουμε, πὼς χωρὶς τὴν προῦταξη
τῆς Μυκηναϊκῆς τέχνης εἶναι ἀκατανόητη ἡ Γεωμετρικὴ διακοσμητικὴ ἀντίληψη.

ὑπάρχει ὅμως σ' αὐτὴ καὶ κάτι καινούργιο, πὸ τὸ ἀποδίνουμε στὴ νέα ζωὴ καὶ δύναμη, πὸ ἔφεραν ἀπὸ τὸ βορᾶ οἱ φρέσκες καὶ δροσερὲς φυλὲς τῶν Δωριέων.

* *

Ὅσο πλούσιοι εἴμαστε σὲ ἀγγελία Γεωμετρικὰ, ἄλλο τόσο φτωχοὶ σὲ πλαστικὰ μνημεῖα τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Οἱ κοινωνικὲς συνθηκὲς δὲν ἔδωκαν ἀφορμὴ σὲ δημιουργία μεγάλων ἀγαλμάτων, γιατί ἡ λατρεία τῶν θεῶν γινόταν στὸ ὑπαιθρο γύρω στὸς βωμούς. Οἱ θεοὶ δὲν εἶχαν ἀποχτήσει σπίτια γιὰ νὰ μποῦν οἱ ἴδιοι μέσα σ' αὐτά.

Ἔχουμε ὅμως ἀρκετὰ μικρὰ ἀγαλματάκια, ἀφιερῶματα σὲ θεοὺς ἢ νεκρούς.

Εἰκ. Ἄρ. 7

Ἐνάμεσα σ' αὐτὰ ξεχωρίζει ἓνα χάλκινο ἀλογάκι, πὸ βρέθηκε στὴν Ὀλυμπία (Εἰκ. 7). Ἄν τὸ κρίνουμε ὅπ' τὴ νατουραλιστικὴ ἄποψη, τὸ χαριτωμένο αὐτὸ ἔργο εἶναι χαμένο. Γιατί δὲν εἶναι ὀργανικὸ ὄν, μὲ αἴσθηση καὶ ζωϊκὴ δύναμη, ἀλλὰ σὰν ψεύτικο παιγνίδι. Ὅμως τί χάρις στὸ περίγραμα του, τί σβελτέσσα στὴν ἐμφάνιση! Σὰν νὰ λεπτέρωθηκε ἐπίτηδες ἀπ' ὅ,τι τὸ ἔδενε μὲ τὴ φύση γιὰ νὰ

μᾶς παρουσιαστεῖ θεϊκὰ ξαλαφρωμένο καὶ λυγρό. Ἔχει γι' αὐτὸ μιὰν ἀληθινότερη, αὐτούσια ὑπαρξή, γιατί ἀνασαίνει τὸν ἀέρα, πὸ βγαίνει ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς καθαρῆς τέχνης.

* *

Ἄν, ἀνεβαίνοντας κανεὶς στὴν Ἀκρόπολη, σταθεῖ μπρὸς τοὺς τοίχους τῶν Προπυλαίων, ἔπειτα τοῦ Ἐρέχθειου καὶ τοῦ Παρθενῶνα, θαυμάσει μὲ πόση αἴσθηση καὶ θετικότητα εἶναι βαλμένη ἡ μιὰ πέτρα ἀπάνω στὴν ἄλλη καὶ χαρεῖ τὴ βελουδένια ἐπιφάνεια τους, θὰ συλογιστεῖ χωρὶς νὰ τὸ θέλει τὰ Γεωμετρικὰ ἀγγελία. Γιατί οἱ μακρνοὶ τούτοι πρόγονοι τῶν δημιουργῶν τοῦ Ε'. αἰῶνα μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα, τὴν ἴδιαν ἀντίληψη ἤξεραν ποιά σειρὰ νὰ βάλουν πάνω στὴν ἄλλη καὶ πῶς νὰ δώσουν τὴ θερμὴν ὄψη τῆς βερνικωμένης ἐπιφάνειας. Καὶ τότε πλησιάζοντας κανεὶς νοερὰ τὶς δυὸ ἐποχὲς θὰ ἴδει, πῶς ἡ «σωφροσύνη», ὁ ρυθμὸς, ἡ ἐπιστημονικότητα, πὸ δούλεψαν στὰ Γεωμετρικὰ ἀγγελία, ἔδωσαν ἀργότερα τὸ ἔργο τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὸν Ἑλληνικὸ ναό.

: ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ :

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ

Ὁ κυβερνητικὸς συνασπισμὸς τῶν ἀστικῶν κομμάτων μας συμπλήρωσε ἀναμφισβήτητα τὸ κυριότερο μέρος τοῦ ἔργου του. Ἡ νομισματικὴ σταθεροποίηση, ἡ τραπεζικὴ μεταρρύθμιση καὶ ἰσοζύγισις τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἡ ἐνιαία αὐτὴ οικονομικὴ πολιτικὴ τῶν μεταδιχτατορικῶν κυβερνήσεων, εἶναι πιά μιὰ πραγματικότητα, πὸ ὀφείλουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε καὶ κρίνουμε σ' ὅλη τὴν ἔχταση τῆς σημερινῆς θέσης της καὶ τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων της. Ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ ἀρνηθεῖ πόσο σφαιρὸ θὰ ἦταν, ἂν πέραμε ἀπέναντι τῆς στάσης καθαρὰ ἀρνητικῆ, χωρὶς βαθύτερη καὶ ἐσωτερικότερη ἀνάλυση τῆς σημασίας της, τῶν κατευθύνσεων πὸ δίνει στὴν οικονομικὴ ἐξέλιξη τοῦ τόπου μας; Γιατί ὅ,τι ἔγινε στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν εἶναι μόνο ἡ πρώτη σοβαρὴ καὶ ἐπιστημονικὰ προετοιμασμένη προσπάθεια τῆς ἀστικῆς τάξης μας γιὰ νὰ μπεῖ στὸν κύκλο τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας μὲ μιὰ συγχρονισμένη χρησιμοποίησις ὅλων τῶν δυνάμεων, πὸ ἡ ἀνώμαλη οικονομικὴ ἀνάπτυξη της στὰ τελευταῖα χρόνια βαστοῦσε σκόρπιες ὡς τώρα. Εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἡ οὐσιαστικὴ εἰσοδομὸς σὲ μιὰ καινούργια ζωὴ, σημαντικότερο σταθμὸ στὴ μετάβαση μας γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία.

* *

Ὅμως εἶναι φανερότατο, πῶς ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γίνεαι χωριστὴ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν οικονομικῶν φαινομένων, πὸ παρουσιάζει στὰ τελευταῖα χρόνια ἡ ζωὴ σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτα τὰ κεφαλαιοκρατικὰ κράτη τῆς Εὐρώπης. Ἀκριβῶς μάλιστα εἶναι χαρακτηριστικὸ

ριστικό πόση φανερότατη συνάρτηση δείχνουν τα φαινόμενα αυτά και πόση ταυτότητα στους αντίκειμενικούς σκοπούς τους. Ο τελευταίος ιμπεριαλιστικός πόλεμος, που ουσιαστικά τελείωσε με την οίχτρη άποτυχία μας στη Μικρασιατική έκστρατεία, έφερε σε βαθύτατη έσωτερική κρίση την Εύρωπαϊκή καπιταλιστική οικονομία, όχι μόνον από την πλέρια εξάντληση της στην αντιμετώπιση μιας πρωτοφανέως πολεμικής περιπέτειας, που τελικά της άφαιρεσε την πρωτοβουλία στην παγκόσμια παραγωγή και κατανάλωση, υποδουλώνοντας τη στο Βορειοαμερικανικό κεφάλαιο, μα ακόμα από το πρόβλημα το ζωτικό, που της έθεσε το όγκωμένο ρέμα της σοσιαλιστικής επανάστασης, που άμέσως με την ανακωχή έκδηλώθηκε. Έτσι, όλα τα οικονομικά φαινόμενα της καπιταλιστικής Εύρώπης, που άκολούθησαν τον πόλεμο, κινήθηκαν άναμφισβήτητα άνάμεσα στις δύο αυτές κύριες αντιθέσεις. Στην ελάτωση δηλαδή της οικονομικής πρωτοβουλίας της Εύρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας στην παγκόσμια παραγωγή και κατανομή του πλούτου, και στο αντίκρισμα των συνεπειών, που είχε στις ύπολοιπες χώρες ή επαναστατική επικράτηση της έργατοαγροτικής τάξης στην τσαρική Ρωσία. Κι ο άναμφισβήτητος σκοπός, που επιδιώξαν κι ουσιαστικά πέτυχαν, ήταν ένας: ή ίσορρόπηση και σταθεροποίηση της εύρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας άνάμεσα στις αντιθέσεις αυτές, που άπειλούσαν να την παρασύρουν. Βέβαια ο βαθμός και ή έχταση της έπιτυχίας δεν είναι ίσοσκελείς. Η άνάχτηση της οικονομικής πρωτοβουλίας του εύρωπαϊκού κεφαλαίου κι ή άπελεπτόρηση του από τον κεφαλαιοκρατικό οργανισμό, που είναι οι Ένωμένες Πολιτείες της Β. Α., ουσιαστικά δεν πραγματοποιήθηκε. Όπως ακόμα ματαιώθηκε σχεδόν το γύμνωμα των νικημένων και ή οικονομική άνασυγκρότηση των νικητών από τις όγκώδεις άποζημιώσεις, που προϋπολόγιζαν να πάρουν. Στις κατευθύνσεις αυτές ή διεθνική και παγκόσμια αντίληψη για τις άνάγκες του κεφαλαίου έκαμε άναγκαίο τον συμβιβασμό, που πραγματοποιήσε το σχέδιο Dawes. Έτσι, οι Εύρωπαίοι όφειλέτες της Άμερικης δεν άναγκάστηκαν μόνο να άναγνωρίσουν τα πολεμικά χρέη τους σ' αυτές, σ' ένα μικρότερο, όχι όμως και πολύ, ποσοστό, μα ακόμα υποχρεώθηκαν να ξαναδανειστούν άπ' αυτήν για να καλύψουν όσα ο περιορισμός των άποζημιώσεων και γενικότερα ή άποσύνθεση της παραγωγής τους, τους είχαν αφαιρέσει. Έτσι, από την πλευρά αυτή ή ίσορόπηση της Εύρωπαϊκής Κεφαλαιοκρατίας πραγματοποιήθηκε με ζημία βέβαια του έθνικιστικού πνεύματος, που και μετά την ανακωχή έδέσποζε στη δράση και τις κατευθύνσεις νικητών και νικημένων, με κέρδος όμως για την αντίληψη της παγκόσμιας συνάρτησης του κεφαλαίου, που είχε άποτέλεσμα την έπικράτηση μιας διεθνικής κεφαλαιοκρατικής πολιτικής.

Ο συμβιβασμός όμως αυτός και ή φαινομενική άποτυχία της εύρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας στην πρώτη προσπάθεια της, της έδωσε τα μέσα που την έκαναν ικανή να πραγματοποιήσει πλέρια τη δεύτερη. Η επαναστατική προσπάθεια της έργατικής και αγροτικής τάξης στην Εύρωπη, που έκδηλώθηκε ταυτόχρονα με την ανακωχή, και που ουσιαστικά τελείωσε με την έφαρμογή της ΝΕΠ στη Σοσιαλιστική Ρωσία, τη φασιστική νίκη στην Ίταλία, την άνατροπή της έργατικής Κυβέρνησης στην Άγγλία και την άποτυχία του Cartel de la Gauche στη Γαλλία, ήταν για την Εύρωπαϊκή κεφαλαιοκρατία κίνυνος σοβαρότατος, που για ώρισμένες στιγμές την είχε κλονίσει σύριζα σ' αυτή την βασική υπόσταση της. Ο κίνυνος αυτός ουσιαστικά δεν υπάρχει σήμερα, ούτε θα υπάρξει για μακρόν χρονικό διάστημα. Στο σημείο αυτό ή παγκόσμια κεφαλαιοκρατία με μια κοινή και συντονισμένη προσπάθεια κέρδισε μισό άναμφισβήτητη νίκη.

* *

Με τις ίδιες γενικές προϋποθέσεις, που παραπάνω χαράχτηκαν, κινείται κι ή οικονομική κυβερνητική πολιτική. Οικονομική άνασυγκρότηση του Κράτους, άνάχτηση των πολεμικών άπαιτήσεων, άνάπτυξη κι επέχταση της βιομηχανικής και γεωργικής παραγωγικής μας ικανότητας και δραστηριότητας. Γενικές κατευθυντήριες γραμές. Άναγνώριση των πολεμικών χρεών μας στους Εύρωπαίους και Άμερικανούς δανειστές μας. Καινούργιος δανεισμός μας άπ' αυτούς για την ίσοζύγηση του προϋπολογισμού, τη νομισματική μεταρρύθμιση, την προσφυγική άποκατάσταση και τη βιομηχανική και γεωργική διοργάνωση μας. Μέσα σ' όλα αυτά κλείνεται κι ή άστική σταθεροποίηση. Είναι οι βασικές προϋποθέσεις της, ο άμεσος

και ουσιαστικός σκοπός που επιδιώκουν όλα αυτά τα μέτρα, που τί άλλο είναι παρά τα μέσα που θα τον πραγματοποιήσουν. Κλείνονται άναμφισβήτητα, όπως είπóθηκε και πριν, μέσα στο γενικό πλαίσιο της πολιτικής που άσκει σήμερα ή παγκόσμια κεφαλαιοκρατία. Όμως αυτό δεν έμποδίζει να υπάρχουν και ώρισμένα ειδικά χαρακτηριστικά, όρισμένες τοπικές περιπτώσεις που αξίζουν να προκαλέσουν ειδικότερα την προσοχή μας.

Πρώτα από όλα ή καπιταλιστική άνάπτυξη της άστικής τάξης μας, που ή καινούργια οικονομική πολιτική γυρέβει να έξασφαλίσει, σήμερα τουλάχιστο δεν κινυνέβει από μιάν όπωσδήποτε σημαντική επαναστατική δράση της έργατικής ή αγροτικής τάξης μας. Χωρίς πραγματική πολιτική όργάνωση, χωρίς συνειδητό διαχωρισμό από τους έκμεταλευτές τους, οι δύο αυτές κοινωνικές δυνάμεις, που τόση σημασία έχουν και σε γειτονικά μας άκόμη κράτη, όπως ή Γιουγκοσλαβία, ή Βουλγαρία κι ή Ρουμανία, υπάρχουν σε μας στατικά, χωρίς δυναμικές έκδηλώσεις, συνεπώς χωρίς έπίδραση στην πολιτική ζωή μας. Πολύ περισσότερο δεν έχουν επαναστατικές τάσεις, που άπ' αυτές να κινυνέβει σοβαρά και άμεσα ή και έμεσα το άστικό καθεστώς της χώρας μας. Έτσι ή ίσορόπηση των δυνάμεων της κεφαλαιοκρατίας μας, που προσπαθεί να πραγματοποιήσει ή κυβερνητική πολιτική δεν δικαιολογείται από μια τέτια άποψη. Είναι όμως χωρίς άλλο μια έξασφάλιση από τον ίδιο τον έαυτό της και τους κινύνους που της γενούν αυτά τα βαθύτερα ύποστρώματα της.

Γιατί το τοπικό κεφάλαιο μας είχε να έξασφαλιστεί από δύο σημαντικούς έχτρους που γέννησε ή άνώμαλη, σπασμοδική, άσυστηματοποίητη μετάβαση του στην καπιταλιστική οικονομία. Έτσι ή δημιουργία μιας τοπικής βιομηχανίας, πρόχειρης, άντιεπισημονικά όργανωμένης, χωρίς τις καταναλωτικές προϋποθέσεις που άποτελούν για κάθε βιομηχανία ή άναπτυγμένη άποροφητική δύναμη των προϊόντων της από το λαό, και ή ύπαρξη συγκοινωνιών, που να έξασφαλίζουν εύκολα, φτηνά και γρήγορα την κατανομή τους, έφερε το βιομηχανικό κεφάλαιο μας, ύστερα από τον παραγωγικό όργανισμό του στην τελευταία δεκαετία, σε κρίση όχι άσυνήθιστη για τέτιες περιπτώσεις. Αυτός είναι ο πρώτος σημαντικός κίνυνος που ή κυβερνητική οικονομική πολιτική προσπαθεί να αντιμετώπισει με τη νομισματική έξυγίανση, την έχτέλεση παραγωγικών έργων, συγκοινωνιακών, ήλεχτροκινητικών κλπ. και την τραπεζική μεταρρύθμιση. Αυτή θα έπιτρέψει στην Έθνική Τράπεζα, στις τρεις ύποδιαιρέσεις της, τη Χτηματική, τη Γεωργική και τη Βιομηχανική (αυτή είναι ή ουσιαστική σημασία του κεντρικού τμήματος της παλιάς, που θα μείνει μετά τον χωρισμό) να πάρει την πρωτοβουλία για την έφαρμογή μιας πολιτικής rationnelle στην όργάνωση και την άνάπτυξη του άστικού, βιομηχανικού και γεωργικού πλούτου μας.

Ο δεύτερος κίνυνος έχει την ίδια αίτια, άλλη όμως μορφή. Σε μια χώρα, σαν την δική μας, με καθαρά προκαπιταλιστική οικονομική όργάνωση και συγκρότηση, μόλις ως έδώ και λίγα χρόνια, το μικροαστικό στοιχείο, ο μικρέμπορος και ο χειροτέχνης μικροπαραγωγός, έξακολουθεί να είναι ή βάση της οικονομίας της. Η μετάβαση στο βιομηχανικό σύστημα, ή άνάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, είχαν άμεσο άποτέλεσμα τον κλονισμό του. Του τίθεται καθαρότατα ένα ζήτημα ύπαρξης, και σπρώχνεται κοινωνικά, όσο δεν κατορθώνει να συγκρατηθεί μέσα στις άνάγκες και τις άπαιτήσεις που δημιουργεί ή καινούργια οικονομική φόρμα, προς τα άριστερά, στην προλεταριοποίηση, που κάθε μέρα την κάνει πιο γρήγορη ή βαριά φορολογία και το στένεμα της δραστηριότητας του από την άνικανότητα του να άποκριθεί στις άνάγκες της άγοράς και τη συνεχή άπορόφηση της από τη βιομηχανική παραγωγή. Βέβαια δεν όμολογεί άκόμη την ήττα του. Με γερή έπαγγελματική όργάνωση, άγωνίζεται άπελετισμένα για την συντήρηση του και το σταμάτημα της καταστροφής του. Και ο άγώνας του δεν είναι μόνο οικονομικός. Η άντιδραστική μικροαστική τάξη μας είναι το πραγματικό ύπόστρωμα του Άστικού Κόματος και αυτή στήριξε όλες τις τελευταίες στρατιωτικοπολιτικές διχτατορίες. Μέσα σε τέτιο πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί ή όλη αντίδραση των επαγγελματιών όργανώσεων μας, ενάντια στην κυβερνητική οικονομική πολιτική. Πλαίσιο οικονομικά άντιδραστικό, άφου ύποστηρίζει και θέλει να ένισχύσει το προκαπιταλιστικό οικονομικό σύστημα και που κλείνει μέσα του μια προσπάθεια σημαντικότερα έπικίνυνη για την κεφαλαιοκρατία μας. Γιατί ο κίνυνος δεν είναι μόνος έμεσος και μακρινός, από την πιθανή προλεταριοποίηση της μικροαστικής μάζας μας, μα και άμεσος. Με συχνές επαναστατικές έκδηλώσεις, έχει πολιτικούς αντίχτυπους, που όπως είδαμε δεν είναι άκίνυνοι. Και ήταν φυσικό ή Κυβερνητική οικονομική πολιτική να μη τον παραβλέψει, όσο κι αν ή θέση της είναι αντίθετη στις κατευ-

θύνσεις του και κλείνει μέσα της τὸ σπέρμα τῆς καταστροφῆς του. Θέλει ὅμως και προσπαθεῖ νὰ τὴν κάμει ἡρεμότερη, λιγότερο ἀπότομη, περισσότερο φυσιολογική χωρὶς και νὰ ἐμποδίσει τὴν πραγματοποίηση της.

* *
*

Τὴ στρεφὴ ὅμως αὐτὴ πρὸς τὸ καπιταλιστικὸ οἰκονομικὸ σύστημα, πὸν περιέχει κι ἐπιδιώκει ἢ κυβερνητικὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ποιά κεφάλαια θὰ τὴν πραγματοποιήσουν ; Αὐτὴ δὲν εἶναι βέβαια καθαρὰ τοπικὴ περίπτωση, ἀφοῦ και σ' ἄλλες χώρες περισσότερο προχωρημένες οἰκονομικά, ὅπως ἡ Ἰταλία, και αὐτὴ ἀκόμη ἡ Γερμανία, παρουσιάζεται. Σὲ μᾶς ὅμως εἶναι πὸν ἔντονη. Γιατί ἂν ἐκεῖ τὸ ποσοστὸ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ξένου κεφάλαιου στὴν ἐσωτερικὴ οἰκονομικὴ ἀναδημιουργία εἶναι α, πόσο θὰ πρέπει νὰ εἶναι σὲ μᾶς, χώρα μὲ περιορισμένο πλοῦτο, πὸν ἡ βιομηχανικὴ και ἡ γενικὴ παραγωγικὴ ἀνάπτυξη της ἔχει προϋπόθεση της τεράστια προεργασία σὲ ἔργα συγκοινωνιακά, ἀποξηραντικά, ἀρδευτικά, ἠλεκτροπαραγωγικά ; Ἄν τὰ δάνεια τῆς Ἰταλικῆς βιομηχανίας ἀπὸ τὴν Ἄμερικὴ ἔχουν φτάσει στὰ 100 ἑκατομύρια δολάρια δηλαδὴ ὀχτὼ δισεκατομύρια δραχμές, πόσα θὰ πρέπει νὰ δανειστοῦμε ἐμεῖς ; και ποιὲς θὰ εἶναι συνέπειες ; Ἔτσι τὸ πρόβλημα πέρνει τὴν τοπικὴ, ξεχωριστὴ κι εἰδικὴ μορφὴ του. Τὸ ξένο κεφάλαιο πὸν χρησιμοποιήθηκε ἢ πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ για τὴν προσφυγικὴ ἀποκατάσταση, τὴ νομισματικὴ ἐξυγίανση, τὶς βιομηχανικὲς πιστώσεις κλπ. ἔχει ξεπεράσει κιόλας τὰ τριάντα ἑκατομύρια λίρες δηλαδὴ τὰ δώδεκα δισεκατομύρια δραχμές. Καὶ ἡ προσπάθεια εἶναι στὴν ἀρχὴ της. Μὴ δὲν χαλκέβονται ὅμως ἔτσι οἱ ἀλυσίδες πὸν θὰ δέσουν χερσποδάρα τὴ ζωὴ μας, και θὰ τὴν σκλαβώσουν στὴν κυριαρχία τῆς ὀλιγαρχίας τοῦ Λονδίνου και τῆς Νέας Ὑόρκης πὸν καρπώνεται τὸν παγκόσμιον πλοῦτον ;

Τὸ πρᾶμα δὲν ἔχει μόνο τεράστια σημασία για τὶς ἐνδεχόμενες πολιτικὲς ὑποχρεώσεις πὸν ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ μᾶς δημιουργήσει ἢ δέσμευση αὐτὴ. Ἢδη ἀνήκουμε οὐσιαστικὰ στὸν ἀντιδραστικὸ συνασπισμὸ τῆς καπιταλιστικῆς Ἄγγλιας, πὸν προετοιμάζει τὸν καινούργιον πόλεμον τοῦ μέλλοντος. Ἢ σημασία ἀπλώνεται και σ' αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ μας. Καὶ οἱ ἐνδείξεις πὸν ὑπάρχουν ἀπὸ τώρα κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἡσυχαστικὲς. Ἢ φασιστικὴ ἀντίδραση ὀργανώνεται και στὸν τόπον μας, για νὰ πνίξει κάθε προοδευτικὴ και δημοκρατικὴ προσπάθεια και τὴν πὸν ἀκίντην στοὺς κατόχους τῆς ἐξουσίας και τὰ συμπτώματα της εἶναι γνωστά. Ὁ ἀνόητος, ἀπροφάσιτος και τυρανικότατος διωγμὸς τοῦ κομμουνιστικοῦ κόματος ἐκεῖ ἔχει τὴν αἰτία του. Ἔτσι ἡ στενὴ ἐξάρτηση τῆς ἀστικῆς μας τάξης και τῆς παραγωγικῆς της δραστηριότητος ἀπὸ τὴν ἀγγλοαμερικανικὴ κεφαλαιοκρατικὴ ὀλιγαρχία, μ' ὄλα τὰ ἀγαθὰ πὸν παρουσιάζουν οἱ πιθανότητες πὸν γενᾶ, για τὴ γρήγορη προώθηση μας στὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ και τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, κλείνει μέσα της σημαντικότετους κιντύνους για τὶς πικνὲς μάζες τῶν τάξεων τῆς ἐργασίας, πὸν αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ προώθηση καμωμένη μέσα στὸν κύκλον τοῦ καπιταλιστικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος πρόκειται ἀσφαλῶς νὰ δημιουργήσει.